

บทที่ 2

แนวคิด เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานศึกษาเรื่องมิติทางสังคมในการจัดการป่าชุมชนบ้านงาแมง ตำบลแม่สาบ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ใช้แนวคิด เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกรอบการศึกษา ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดป่าชุมชนและการจัดการป่าชุมชน
2. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน
3. แนวคิดมิติทางสังคม
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดเรื่องป่าชุมชนและการจัดการป่าชุมชน

2.1.1 ความหมายของป่าชุมชน

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2534) กล่าวว่า ป่าชุมชนคือ รูปแบบการใช้ที่ดิน ป่า และทรัพยากรต่างๆ จากป่าที่ชาวบ้านตามชุมชนในชนบทที่อยู่ในป่าหรือใกล้ป่าได้ใช้กันเป็นเวลานานแล้ว โดยมีระบบการจำแนกการใช้ที่ดิน ป่า และทรัพยากรต่าง ๆ มีอาณาเขตและกฎเกณฑ์การใช้เป็นที่รับรู้และยอมรับกันทั้งภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง พร้อมทั้งมีองค์กรชาวบ้านรูปแบบหนึ่งรับผิดชอบด้านการจัดการอย่างเหมาะสมบนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้านอันเกิดจากการสะสมประสบการณ์แห่งการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ทางกายภาพ และทางสังคม วัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น โดยผ่านกระบวนการถ่ายทอดและสะสมภูมิปัญญานั้นมาหลายชั่วอายุคน รูปแบบและความสัมพันธ์ทางสังคมอันเกิดจากการใช้ทรัพยากรดังกล่าวนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการดำรงชีวิตที่ต้องอาศัยป่าหรือที่ดินรอบ ๆ ป่า เพื่อการเพาะปลูกและการอุปโภคบริโภค โดยอาศัยป่าเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นแหล่งที่มาของอาหาร สมุนไพร วัสดุเพื่อการสร้างที่อยู่อาศัย เครื่องมือ การผลิตเชื้อเพลิง และประโยชน์ใช้สอยอื่นๆ ภายในชุมชน รูปแบบการใช้ทรัพยากรนี้ส่งผลให้ชุมชนมีเสถียรภาพ ถาวรภาพและก่อให้เกิดความเป็นธรรม ทำให้ชุมชนนั้น ๆ สามารถสืบทอดความเป็นชุมชนมาได้จนทุกวันนี้ พร้อมกันนั้นก็มิควรมองข้ามที่จะดำรงความเป็นชุมชนต่อไปได้

สมศักดิ์ สุขวงศ์ (2532) กล่าวว่า ป่าชุมชนคือ การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นและจัดการอย่างยั่งยืนถาวร ซึ่งก็คงเป็นป่าขนาดเล็กๆ ที่อยู่ใกล้หมู่บ้าน มีไว้เพื่อใช้สอย เพื่อรักษาสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น แต่มีใช้อุตสาหกรรมขนาดใหญ่

จากข้อคิดเห็นของคณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนภาคเหนือตอนบนและสถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2534) ระบุว่า ป่าชุมชนหมายถึง ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน อันได้แก่ ป่า ดิน น้ำ และระบบการผลิตที่เหมาะสม ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อสนองต่อการดำรงชีวิตของชุมชนในด้านต่างๆ กล่าวคือ

ด้านนิเวศวิทยา การจัดการของชุมชนจะช่วยฟื้นฟูให้เกิดความสมดุลทางนิเวศวิทยา การเพิ่มพื้นที่ป่าไม้อันจะส่งผลให้เกิดความชุ่มชื้น เพิ่มปริมาณน้ำฝน ดันน้ำลำธาร และสร้างปุ๋ยธรรมชาติจากป่า จะช่วยพัฒนาคุณภาพดินให้สมบูรณ์ เพิ่มปริมาณน้ำฝน ดันน้ำลำธาร และสร้างปุ๋ยธรรมชาติจากป่า จะช่วยพัฒนาคุณภาพดินให้อุดมสมบูรณ์ การฟื้นตัวของธรรมชาติจะส่งผลต่อการเติบโตของพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ทั้งหลายหลากหลายชนิด

1. ด้านเศรษฐกิจ นอกจากการนำไม้มาใช้สอยในการปลูกสร้างบ้านเรือน เครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิตในชีวิตประจำวันแล้ว ก็ยังเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญทั้งพืช ผัก ผลไม้ สัตว์ และแมลงต่างๆ ไม้ฟืนเพื่อหุงต้ม และอื่นๆ ที่ต้องการเชื้อเพลิง การเลี้ยงวัว ควายในป่าก็ถือเป็นสิ่งจำเป็นเพราะเมื่อพื้นที่ไร่นาทำการผลิต ป่าจึงเป็นแหล่งอาหารของวัว ควาย นอกจากนั้นผลผลิตจากป่าถือเป็นรายได้ที่สำคัญของชุมชนเมื่อเหลือจากจากบริโภคภายในชุมชน

2. ด้านการเมือง เมื่อชุมชนมีอำนาจในการจัดการด้านทรัพยากรจึงเป็นการกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรไปสู่ชุมชน ก็จะเป็นการพัฒนาประชาธิปไตยขั้นพื้นฐานอย่างแท้จริง และนำไปสู่การพัฒนาองค์กรชุมชน อำนาจการตัดสินใจ การจัดสรรทรัพยากรเพื่อประโยชน์ของชุมชน

3. ด้านสังคมวัฒนธรรม วิถีชีวิตของชุมชนเกษตรกรรมนั้นไม่สามารถแยกที่นาที่ไร่ ป่า น้ำ และระบบการผลิตออกจากกันได้ จึงเกิดการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างคนกับป่า และแสดงออกในรูปความเชื่อถือ พิธีกรรม ในรูปเจ้าป่าเจ้าเขา ผีขุนน้ำ เทพดาอารักษ์ มีกฎเกณฑ์ที่มารองรับความเชื่อของชุมชนและสืบทอดมายาวนาน นอกจากนี้ชุมชนยังมีการอนุรักษ์ป่าบรรพบุรุษป่าเจ้าที่ ป่าเสื่อบ้าน ป่าช้า ป่าขุนน้ำ เป็นต้น

4. ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เนื่องจากป่าของประเทศไทยเป็นป่าฝนเขตร้อน จึงมีความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ที่มากมายนี้เป็นพื้นฐานที่สำคัญในการพัฒนาด้านพันธุกรรม และเทคโนโลยีชีวภาพในอนาคต

ลำแพน จอมเมือง (2540) กล่าวว่า ป่าชุมชน คือ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยชุมชน เพื่อประโยชน์สูงสุดทางเศรษฐกิจของชุมชนในระยะยาว การอนุรักษ์ป่าไม้ให้ยืนยาวต้องให้ชาวบ้านมีจิตสำนึก มีความรู้สึกเป็นเจ้าของ สอดคล้องกับศรีสุวรรณ ควราชจร (อ้างในวิทยุท์ จารัสพันธุ์ 2535) กล่าวว่า ป่าชุมชนเป็นการอนุรักษ์และการพัฒนาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจต่อชุมชน และเพื่อดำรงไว้ซึ่งระบบนิเวศในท้องถิ่นซึ่งจะเป็นพื้นฐานรองรับประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่หลากหลายต่อชุมชนในระยะยาว

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2534) กล่าวว่า ป่าชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของป่าไม้สังคม อันหมายถึง กิจกรรมต่างๆ ทางด้านการป่าไม้ที่ประชาชนในการขยายตัวของจำนวนประชากร การพัฒนาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ทำให้มีการใช้สอยทรัพยากรป่าไม้เพิ่มมากขึ้น พื้นที่ป่าไม้ถูกบุกรุกทำลายลงอย่างต่อเนื่อง จึงก่อให้เกิดความเสียหายส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมโดยส่วนรวม ประกอบกับภายหลังเริ่มเป็นที่ยอมรับแล้วว่าการดำเนินการจัดการ และรักษาทรัพยากรป่าไม้ และสัตว์ป่า โดยความพยายามของเจ้าหน้าที่รัฐเพียงฝ่ายเดียวไม่สามารถสัมฤทธิ์ผลได้ รวมทั้งแนวความคิดการจัดการและการใช้ประโยชน์แบบยั่งยืน ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในสังคมปัจจุบัน มีการแสวงหาแนวทางและรูปแบบในการจัดการที่เหมาะสม โดยให้ความสำคัญต่อชาวบ้านผู้อยู่ใกล้ชิดป่าที่สุด และได้ฟังฟังอาศัยป่าไม้ในการดำรงชีวิตให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาและจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ใกล้หมู่บ้านเพื่อผลประโยชน์ของชาวบ้านเป็นสำคัญในรูปแบบของป่าชุมชน และได้สรุปหลักการที่สำคัญของป่าชุมชนไว้ทั้งหมด 4 ประการ คือ ประการแรก เป็นการจัดการเพื่อรักษาไว้ซึ่งระบบนิเวศวิทยาของชุมชน และของประเทศโดยรวม และประการที่สองเพื่อตอบสนองต่อเศรษฐกิจในการยังชีพของชุมชน ประการที่สาม เป็นการธำรงรักษาไว้ซึ่งความเชื่อ และวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า และประการสุดท้าย สิทธิในการดูแลรักษาจัดการและประโยชน์จากป่าชุมชนเป็นสิทธิร่วมของทั้งชุมชน

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2533) กล่าวว่า ป่าชุมชนคือ แนวทางการจัดการป่าที่ตอบสนองความอยู่รอดของชุมชนบนพื้นฐานของการรักษานิเวศวิทยาชุมชน การแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพของชุมชนเป็นสำคัญ โดยที่ประชาชนผู้ใช้ประโยชน์ และดูแลรักษาป่าเป็นผู้ที่เข้ามามีอำนาจ และบทบาทในการจัดการป่าโดยตรง หรือดังที่ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ (2536) ได้อธิบายเกี่ยวกับป่าชุมชนไว้ว่า คนไทยมีความผูกพันกับป่าใกล้ชิดมาแต่อดีตที่ป่ายังมีความอุดมสมบูรณ์ วิถีชีวิตโดยทั่วไปก็หาเลี้ยงชีพด้วยการบุกเบิกหักร้างถางพง ทำมาหากิน และดำรงชีพอย่างผูกพันกับป่า โดยที่ทางราชการก็ให้การสนับสนุน และรับรองสิทธิที่ทำกินในที่ดินซึ่งได้บุกเบิกไปแล้วนั้น จึงทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่นกับป่าดำเนินควบคู่กันไปด้วย

ความผูกพัน และเอื้อประโยชน์ต่อกันเป็นเวลานาน ถือได้ว่าประวัติศาสตร์การบุกเบิกที่ป่าให้เป็นชุมชนและพื้นที่ทำการเกษตรเป็นประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่น ในกระบวนการดำรงชีวิตของประชาชน และชุมชนท้องถิ่นได้มีการสั่งสมประสบการณ์และภูมิปัญญา ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากร ธรรมชาติ และสภาพแวดล้อมในลักษณะที่คนกับธรรมชาติอยู่ร่วมกัน นั่นคือ คนกับป่าสามารถดำรงอยู่ร่วมกันและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ทั้งหมดประกอบเป็นพื้นฐานของสังคมวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและเห็นได้อย่างเด่นชัดในอุดมการณ์ของป่าชุมชน ซึ่งเป็นการรักษาป่าบนพื้นฐานของความเชื่อบางประการ เช่น ความเชื่อเรื่องผิขุนน้ำของทางภาคเหนือ ความเชื่อเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจในการรักษาป่าและเป็นพื้นฐานของการร่วมมือร่วมใจของชุมชนเพื่อปกป้องป่าของตน

กรมป่าไม้ (2540) ได้ให้ความหมายป่าชุมชนไว้ว่า “เป็นรูปแบบของการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการพึ่งพาของประชาชนมาเป็น วัตถุประสงค์ในการจัดการป่านั้น และให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์จากป่าดังกล่าวเป็นผู้กำหนดแผนการ และควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เพื่อผลประโยชน์ต่อเนื้ออย่างสม่ำเสมอตามความต้องการของชุมชน” หรือดังที่อานวย คอวนิช (2529) ได้อธิบายว่า ป่าชุมชน หมายถึง “ป่าธรรมชาติหรือป่าที่สร้างขึ้น เพื่อให้ประชาชนในชุมชนนั้นได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยมีจุดหมายของการพัฒนาชุมชนเพื่อยกระดับรายได้ให้กับประชาชน ผู้นำชุมชน สถานที่ที่จะสร้าง ป่าชุมชนควรเป็นที่ดินสาธารณะ การเลือกพืชพรรณที่จะปลูกในป่าชุมชนควรที่จะเป็นไม้โตเร็ว เพื่อที่จะได้ผลเร็ว เพื่อเป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้แก่ประชาชน แรงงานที่ใช้ในการปลูกป่าควรเป็นชาวบ้านเพื่อให้เกิดสำนึกในความเป็นเจ้าของ การใช้ประโยชน์ และผลประโยชน์จากป่าชุมชนให้คณะบุคคลหรือกรรมการหมู่บ้าน สภาตำบลเป็นผู้แบ่งปันประโยชน์”

เสน่ห์ จามริกและคณะ (2536) ให้ความหมายว่า การจัดการป่าชุมชนเป็นขบวนการทางสังคมหรือการรวมตัวกันขององค์กรประชาชนในระดับชุมชนและหรือระดับเครือข่ายภายในระบบนิเวศน์หนึ่ง เพื่อทำการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า อย่างยั่งยืน และเป็นธรรมชาติของระบบความคิด ภูมิปัญญา อุดมการณ์ และสิทธิชุมชนซึ่งเน้นหลักการทางศีลธรรม และความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็นสำคัญ

โกมล แพรกทองและจินตนา อมรสงวนสิน (2537) ที่ได้ให้ความหมายของป่าชุมชนว่า เป็นรูปแบบของการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการพึ่งพาของประชาชน มาเป็น วัตถุประสงค์ในการจัดการ และให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์จากป่าเป็นผู้กำหนดแผนการและควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้เพื่อผลประโยชน์ต่อเนื้ออย่างสม่ำเสมอตามความต้องการของชุมชน ป่าชุมชนได้มีการดำเนินการอยู่ในประเทศไทยมาเป็นเวลานานแล้ว

ตามสภาพภูมิประเทศ นิเวศวิทยา เศรษฐกิจ และสังคม กรมป่าเอง ก็ได้ปรับแนวความคิดเกี่ยวกับการบริหาร การจัดการป่าไม้ โดยเห็นว่าป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญที่เอื้ออำนวยประโยชน์ต่อมนุษยชาติ ทั้งทางตรง และทางอ้อม การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร การพัฒนาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ทำให้มีการใช้สอยทรัพยากรป่าไม้เพิ่มมากขึ้น พื้นที่ป่าไม้ถูกบุกรุก ไม้ถูกตัดฟันลงอย่างมากมายเกินกว่ากำลังการผลิตขึ้นทดแทนได้เองตามธรรมชาติ จึงก่อให้เกิดความเสียหาย ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยา และสิ่งแวดล้อมโดยส่วนรวม ประกอบกับการเริ่มเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า การดำเนินการจัดการป่า และการรักษาทรัพยากรป่าไม้ และสัตว์ป่าโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐเพียงฝ่ายเดียว ไม่สามารถสัมฤทธิ์ผลได้ รวมทั้งแนวความคิด การจัดการ และการใช้ประโยชน์ป่าไม้แบบยั่งยืน ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในสังคมปัจจุบัน จึงมีการแสวงหาแนวทาง และรูปแบบการจัดการที่เหมาะสม โดยให้ความสำคัญต่อชาวบ้านผู้ใกล้ชิดป่าที่สุด พึ่งพิงอาศัยป่าในการดำรงชีพ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาและจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ใกล้หมู่บ้าน เพื่อประโยชน์ของชาวบ้านเองเป็นสำคัญ ในรูปของป่าชุมชน

เสน่ห์ จามริก และคณะ (2536) กล่าวว่า ป่าชุมชนเป็นขบวนการทางสังคมหรือ การรวมตัวกันองค์กรประชาชนในระดับชุมชน และหรือระบบเครือข่ายภายในระบบนิเวศหนึ่ง เพื่อทำการใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ซึ่งเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของท้องถิ่นอย่างยั่งยืน และเป็นรูปธรรม บนฐานของระบบความคิด ภูมิปัญญา อุดมการณ์ และสิทธิชุมชนซึ่งเน้นหลักการทางศีลธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็นสำคัญ การมองป่าแยกออกจากคน เป็นวิธีคิดพื้นฐานและรูปแบบของการกำหนดนโยบายในลักษณะอำนาจนิยม ที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงทางสังคม เพราะชีวิตคนไทย และป่าไม้มีความผูกพันกันอย่างใกล้ชิดตลอดมา ในอดีต สมัยที่ป่ายังอุดมสมบูรณ์ วิถีชีวิตของประชาชนโดยทั่วไปก็อาศัยหาเลี้ยงชีพด้วยการบุกเบิก หักล้าง ถางพง ทำมาหากิน ดำรงชีพอย่างผูกพันกับป่า ทางราชการเองก็ได้ให้การสนับสนุนและรับรองสิทธิในที่ทำกินที่บุกเบิกนั้น จึงทำให้วิถีชีวิตของประชาชน และชุมชนท้องถิ่นกับป่าดำเนินควบคู่กันไปด้วยความผูกพัน และเอื้ออำนวยต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน กล่าวได้ว่าประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นก็คือ ประวัติศาสตร์ของการบุกเบิกที่ป่าให้ชุมชนและพื้นที่ที่ทำการเกษตรกรรม ในกระบวนการดำรงชีวิตของประชาชน และชุมชนท้องถิ่นเหล่านี้ได้มีการสั่งสมประสบการณ์ และภูมิปัญญาความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในลักษณะที่คนกับธรรมชาติคือป่าสามารถดำรงอยู่ร่วมกัน และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ทั้งหมดประกอบเป็นพื้นฐานของสังคมวัฒนธรรมที่มีคุณค่า และเห็นได้อย่างชัดเจนในอุดมการณ์ป่าชุมชน ซึ่งเป็นการรักษาป่าบนพื้นฐานความเชื่อบางประการ ความเชื่อเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจในการรักษาป่า และเป็นพื้นฐานของการร่วมมือร่วมใจกันของชุมชนเพื่อปกป้องป่าของตน

กรมป่าไม้ (2540) ได้สรุปหลักการที่สำคัญของป่าชุมชนไว้ว่าการจัดการป่าชุมชนนั้นไม่เพียงแต่จะเป็นการจัดการเพื่อรักษาไว้ซึ่งระบบนิเวศวิทยา แต่ยังเป็นการสอนงตอบต่อเศรษฐกิจในการยังชีพของชุมชนตลอดจนเป็นการสร้างไว้ซึ่งความเชื่อ วัฒนธรรม และประเพณีท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า ฉะนั้นสิทธิในการดูแลรักษาและจัดการประโยชน์จากป่าชุมชนจึงเป็นสิทธิร่วมของทั้งชุมชน

หลักการพื้นฐานของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับป่าสรุปได้ดังนี้

1. สนองความจำเป็นพื้นฐานของประชาชนในท้องถิ่น
2. เพื่อตอบสนองต่อเศรษฐกิจในการยังชีพของชุมชน
3. เป็นการธำรงรักษาไว้ซึ่งความเชื่อ และวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า
4. สิทธิในการดูแลรักษา จัดการ และใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน เป็นสิทธิร่วมของทั้งชุมชน

การอนุรักษ์ป่าชุมชนเป็นการดำเนินการโดยองค์กรชุมชน ดังนั้น การเกิดองค์กรชุมชน จึงมีเงื่อนไขหลักอยู่ 2 ประการ คือ เงื่อนไขที่เกิดขึ้นจากภายในชุมชนเอง และเงื่อนไขที่เกิดขึ้นจากภายนอกชุมชนแต่มีผลกระทบต่อคนชุมชน เงื่อนไขภายในชุมชนคือการได้รับประโยชน์ จากป่าทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งประโยชน์อาจจะเป็นทั้งประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจหรือผลประโยชน์จากทางสังคม บทบาท และความสามารถของผู้นำ ซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญในการกระตุ้นชาวบ้านให้มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่า ส่วนเงื่อนไขภายนอกชุมชนนั้น คือ ภัยธรรมชาติ อันเนื่องจากการกระทำของคนบางกลุ่ม และมีผลทำให้คนในชุมชนได้รับความเดือดร้อน ทำให้สมาชิกผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนได้ตระหนักถึงพิษภัยของการตัดไม้ทำลายป่า และมีการร่วมกันคิดหาทางป้องกันแก้ไข การมีบุคคลภายนอกเข้ามาแย่งชิงทรัพยากร เช่น การสัมปทาน การบุกรุก ซึ่งส่งผลกระทบต่อด้านลบต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน และบทบาทของเจ้าหน้าที่และหน่วยงานภายนอก ซึ่งเป็นบทบาทของการสนับสนุนคำแนะนำ เป็นต้น (ชอบ เข้มกล้าดี และคณะ, 2524) ประกอบกับชุมชนมีความสัมพันธ์ทางสังคมและความเชื่อ และภูมิปัญญาอยู่แล้ว ดังนั้น การรวมตัวเป็นกลุ่มองค์กรจึงทำได้ไม่ยากนัก

เสน่ห์ จามริกและคณะ (2536) ได้กล่าวถึงเงื่อนไขการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนว่ามี 8 ประการ ดังนี้

1. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่ามีความเป็นชุมชนสูง คือมีรูปแบบ และความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชน

2. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า อยู่ในสภาพที่ใช้ได้ และยังมีศักยภาพพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน

3. การมีผลประโยชน์ร่วมกัน

4. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่า มีความเข้มข้น และลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น ซึ่งอาจมีเงื่อนไขเกิดจากประเพณี ความเชื่อ และการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดกันมา หรือเกิดจากความจำเป็นในการป้องกัน และรักษาระบบนิเวศน์ หรือเกิดจากต่อต้าน

5. ชุมชนที่อนุรักษ์จะต้องมีผู้นำชุมชนเข้มแข็งที่จะควบคุม รักษากฎระเบียบและสามารถปรับภูมิปัญญา และจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับสถานการณ์ การเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลง

6. ชุมชนมีการจัดตั้งองค์กรประชาชนที่มีความรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม

7. ชุมชนที่อนุรักษ์จะต้องมีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่า ทรัพยากรเป็นสิทธิ และทรัพย์สินร่วมกันของชุมชน

8. ชุมชนที่สามารถรักษาป่าไว้ได้จะต้องมีระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน และเป็นธรรม ใน 3 ประเด็น คือ หลักการจัดการ วิธีการจัดการ และรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในการจัดการทรัพยากรของชุมชนจะต้องเชื่อมโยงกับวิถีชีวิต และการผลิตที่ต้องพึ่งพาทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ความสัมพันธ์ในลักษณะการพึ่งพาที่มานาน ทำให้เกิดการสังเกต และตั้งสมมติฐานการณเกี่ยวกับทรัพยากร เช่น ป่ามีการจำแนกป่าออกเป็นประเภทต่างๆ ผลการใช้ประโยชน์จากป่ามีมากเกินไป ความรู้เกี่ยวกับการหมุนเวียนของธาตุอาหารในดินและความเชื่อมโยงของระบบมวลชีวภาพในเขตร้อน และทดแทนในสังคมพืช จากพื้นฐานทางด้านความเชื่อ และภูมิปัญญาเกี่ยวกับทรัพยากรที่มีอยู่เดิม ทำให้องค์กร และผู้นำชุมชนสามารถนำชาวบ้านมาร่วมในการอนุรักษ์ป่าโดยเพิ่มการดำเนินการแก้ไขปัญหา ให้มีลักษณะเป็นทางการมากขึ้น เช่น มีคณะกรรมการป่าชุมชนร่างกฎระเบียบกับการบริหารจัดการ และข้อบังคับเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่า เป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อให้เป็นที่ยอมรับของทางราชการด้วย การรวมกลุ่มจัดตั้งองค์กรรักษาป่า โดยมีการขยายตัวจากระดับหมู่บ้านหนึ่งไปสู่อีกหมู่บ้านหนึ่ง กลายเป็นเครือข่ายของคณะกรรมการป่าในระดับตำบล และหรือระดับลุ่มน้ำ เพื่อช่วยแก้ไขปัญหา การละเมิดกฎระเบียบระหว่างชุมชนหรือกับผู้มีอิทธิพลภายนอกอย่างมีประสิทธิภาพ

ศูนย์ฝึกอบรมวชนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (2541) ได้ระบุว่า ป่าชุมชนคือ ป่าที่ตอบสนองความต้องการของประชาชนต้องเป็นผู้ตัดสินใจเองว่าต้องการอะไรจากป่าและต้องการเมื่อไรและป่าชุมชนเป็นป่าที่มีการจัดการตามขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น ประชาชนเก็บหาผลผลิตจากป่าไม่โดยใช้วิธีการที่ไม่ทำลายป่าหรือดั่งที่ฉลาดชาย รมิตานนท์และคณะ(2536) ที่ได้เสนอแนวคิดหลักทางสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดทางมานุษยวิทยา นิเวศวิทยา วัฒนธรรม และเศรษฐศาสตร์การเมือง 5 ประการด้วยกัน คือ

1. มิติทางวัฒนธรรม มีลักษณะสำคัญ 6 ประการคือ ประการที่หนึ่ง การมองความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆ ของชีวิตและธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวม (Holistic Approach) ประการที่สอง การเน้นวิถีคิดหรือระบบคิดที่มีความหลากหลาย และซับซ้อน ประการที่สาม การให้ความสำคัญเรื่องของอุดมการณ์อำนาจ ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดการความสัมพันธ์ต่าง ๆ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ ประการที่ห้า การมองในแง่ของการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ (Ideological Reproduction) หมายถึง การปรับเปลี่ยนวิถีคิดเกี่ยวกับอุดมการณ์ อำนาจ และประการสุดท้าย การเห็นว่ามนุษย์มีศักดิ์ศรี และมีสิทธิตามธรรมชาติที่จะใช้แรงงานเพื่อการดำรงชีพของตน โดยได้เสนอให้พิจารณาป่าชุมชนในฐานะที่เป็น“องค์รวมของระบบวัฒนธรรมของชุมชน”ทั้งนี้ในความคิดของชาวบ้านแล้วป่าไม้ได้มีสถานะทางกายภาพเพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากมีความหมายรวมถึงอุดมการณ์ป่าชุมชนจึงเป็นพื้นฐานหลักในการกำหนดสิทธิ และหน้าที่ตามประเพณีในการควบคุม การจัดการและการดูแลป่าโดยชุมชน ซึ่งมีฐานะเป็นหน่วยทางศีลธรรมภายใต้หลักการที่ว่าสิทธิในการได้รับประโยชน์จากป่าจะกระจายไปยังผู้ทำหน้าที่ในการปกป้องป่าอย่างไรก็ตามชาวบ้านไม่ได้อธิบายอุดมการณ์ป่าชุมชนผ่านแนวคิดเรื่องผลประโยชน์ตอบแทนเพียงอย่างเดียว หากแต่ผ่านความเชื่อเรื่องผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองพื้นที่ป่าในอาณาบริเวณของหมู่บ้าน การรุกรานเขตป่าของบ้านอื่นเท่ากับเป็นการผิดผี ซึ่งเป็นการละเมิดที่ต้องมีพิธีเช่นไหว้เพื่อเช่นผี

2. ระบบทรัพย์สินร่วมกันของชุมชน (Communal Property System) เป็นแนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรที่สำคัญของชุมชนซึ่งตั้งอยู่บนหลักการของสิทธิการใช้ทรัพยากรที่มีระบบการจัดการโดยกลุ่มผู้ใช้ ซึ่งจะกำหนดกฎเกณฑ์ว่า ใครบ้างมีสิทธิใช้ ใครบ้างไม่มีสิทธิ และควรใช้อย่างไร มีชุมชนเป็นทั้งผู้ใช้ และผู้จัดการ ซึ่งในภาคเหนือเรียกว่า “สิทธิหน้าหมู่” สอดคล้องกับที่ เสน่ห์ จามริก และคณะ (2536) กล่าวว่า สิทธิหน้าหมู่ และสิทธิชุมชนนี้ถือได้ว่าเป็นวิถีคิดที่มีพื้นฐานมั่นคงอยู่ในวัฒนธรรมของภาคเหนือเพราะสามารถปรับเปลี่ยนและผลิตสืบเนื่องมาได้ยาวนานจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะได้โอบอุ้มหลักการสำคัญของการใช้ทรัพยากร

คือ สิทธิการใช้ (Usufruct Rights) และหลักการพื้นฐานของความเป็นมนุษย์คือ สิทธิตามธรรมชาติ ที่มุ่งเน้นการยังชีพ หลักการต่างๆ ข้างต้นเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้เกิดความเป็นธรรมในสังคม เพราะช่วยให้ทุกคนในชุมชนมีสิทธิในการใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่างเป็นธรรม ขณะเดียวกันก็รักษา ความสมดุลของระบบนิเวศเอาไว้ เพราะการตัดสินใจใช้ทรัพยากรของชุมชนจะเชื่อมโยงระหว่าง ความมั่นคงทางสังคมของชุมชนในระบบนิเวศกับสภาพแวดล้อมอยู่เสมอ จึงทำให้เกิดความเป็น ธรรมต่อระบบนิเวศมากกว่าการใช้ทรัพยากรของบุคคลภายนอกในระบบนิเวศที่มักจะไม่คำนึงถึง ผลกระทบที่มีต่อสิ่งแวดล้อม

3. ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของชุมชน หมายถึง ภูมิปัญญาที่แสดงให้เห็น ในการบังคับใช้ระเบียบกฎเกณฑ์ของการใช้และการจัดการทรัพยากร โดยผ่านการจัดองค์กรของ ชุมชนในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ที่มีความสามารถในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ และทางสังคมที่เกิดขึ้นโดยรอบ

4. เครื่องมือและการจัดการทรัพยากรในกลุ่มน้ำ เป็นแนวคิดที่มุ่งชี้ให้เห็นว่า การศึกษา เรื่องการจัดการทรัพยากรจะต้องอยู่ภายใต้บริบทของระบบนิเวศหนึ่งจึงจะสามารถมองเห็นความ สัมพันธ์ที่ต้องพึ่งพากันขององค์ประกอบต่างๆ ทั้งทางกายภาพและสังคมได้ชัดเจน ในที่นี้เครื่องมือ หมายถึง รูปแบบของกฎเกณฑ์และการจัดการ ที่เกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนและการพึ่งพากันระหว่าง องค์กรชุมชนภายในระบบนิเวศเดียวกัน

5. การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และระบบนิเวศ ในที่นี้หมายถึง ถึงการปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากรซึ่งเป็นแนวคิดที่จะช่วยเชื่อมโยงความสัมพันธ์ ระหว่างปรากฏการณ์ท้องถิ่นกับเงื่อนไขในระดับมหัพภาคเพื่อชี้ให้เห็นทิศทางของการพัฒนาที่มี ผลต่อประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นอย่างมีบริบทที่ชัดเจน

ยศ สันตสมบัติ (2534) กล่าวว่า แนวความคิดเรื่องป่าชุมชน เป็นแนวคิดที่อยู่บน พื้นฐานของการยอมรับศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร ให้ความสำคัญกับ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของชนบท ซึ่งถูกละเลยหรือถูกมองเป็นเป้าหมายรองของการพัฒนา ทรัพยากรป่าไม้มาโดยตลอด มีหลักอยู่ 3 ประการ คือ ประการแรก สนองความจำเป็นพื้นฐานของ ประชาชนในท้องถิ่น ประการที่สอง การมีส่วนร่วมของประชาชน และประการสุดท้าย สำนึกของ การเป็นเจ้าของ ประการสำคัญแนวความคิดเรื่องอุดมการณ์ป่าชุมชนมิได้เน้นอยู่ที่การปลูกต้นไม้ หรือการส่งเสริมฟื้นฟูสภาพป่าไม้หากแต่อยู่ที่คนและความสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชนกับ สภาพแวดล้อม และยังเชื่อมโยงอย่างแยกไม่ออกจากการแสวงหาวิธีการ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพ ทางการผลิตในภาคเกษตรไปพร้อมๆ กับการดูแล และฟื้นฟูสภาพแวดล้อม และการส่งเสริม

ศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่น ป่าชุมชนมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงในหลาย ๆ ด้าน ซึ่งไม่สามารถมองได้เพียงด้านเดียว

ณรงค์ มหรรณพและเพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ (2537) ได้เสนอแนวความคิดในการรักษาป่าควบคู่กับการพัฒนาท้องถิ่น มีแนวคิดในการดำเนินงานอยู่ 4 ประการ

1. แนวความคิดเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตหรือเป็นส่วนหนึ่งในงานพัฒนาท้องถิ่น เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในท้องถิ่น โดยมุ่งเน้นไปยังตัวบุคคลหรือประชาชน โดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อย คนยากจน ผู้ด้อยโอกาสที่จะได้รับปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต

2. แนวคิดเพื่อสนองความต้องการใช้ทรัพยากรป่าไม้ท้องถิ่น เพื่อให้เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นที่หาของป่าและผลผลิตจากป่า เพื่อใช้เป็นปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิต เช่น ไม้ฟืน ไม้ก่อสร้าง หรือประโยชน์แก่ส่วนรวม พิธีกรรมต่าง ๆ

3. แนวคิดเพื่อการกระจายอำนาจการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ในท้องถิ่น เป็นวิธีการจัดการป่าไม้เพื่อชุมชน ซึ่งต้องการความรู้และประสบการณ์จากประชาชนในท้องถิ่น ผสมผสานกับวิชาการและเทคโนโลยีที่เหมาะสม โดยเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาทรัพยากรของคนทุกระดับชั้นตอน เป็นการกระจายอำนาจการบริหารสู่ท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพ

4. แนวคิดเพื่อการพัฒนาป่าไม้ผสมผสานสอดคล้องกับการพัฒนาท้องถิ่นด้านอื่น ๆ การพัฒนาป่าไม้ในระดับท้องถิ่นจะส่งผลถึงความเป็นอยู่ของการเกษตรด้านเศรษฐกิจทำให้มีรายได้สูงขึ้น ด้านสังคมก่อให้เกิดความร่วมมือกันทำงาน รวมถึงการจัดตั้งองค์กรท้องถิ่นเพื่อทำงานให้ส่วนร่วม ช่วยฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่นและการจัดสรรผลประโยชน์ในชุมชน ส่งผลถึงการพัฒนาด้านการเมืองในระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย

ดังนั้น สรุปได้ว่า การจัดการป่าชุมชนเป็นแนวความคิดที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของป่าไม้กับชุมชนในลักษณะที่ว่า การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนต้องพึ่งพาทรัพยากรป่าไม้เพราะป่าไม้เป็นแหล่งอาหาร และสมุนไพรที่สามารถนำมาใช้ในการรักษาโรค คนในชุมชนได้อาศัยไม้จากป่าเพื่อก่อสร้างที่อยู่อาศัย ดังนั้น เมื่อป่าถูกถางจนเตียนไปย่อมทำให้สิ่งที่คนในชุมชนต้องการนั้นร่อยหรอลงไปด้วยซึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งในด้านความสัมพันธ์ระหว่างป่าไม้กับชุมชนนั้นชุมชนต่าง ๆ ได้พัฒนาการจัดการใช้ประโยชน์จากป่าในรูปแบบต่าง ๆ กันเช่น บางชุมชนอาจตั้งคณะกรรมการหรือกลุ่มอนุรักษ์ขึ้น เพื่อดูแลการใช้ประโยชน์จากป่าบางชุมชนอาจมีระบบความเชื่อเป็นแกนนำในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ทั้งนี้เพราะทุกชุมชนจะมีโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งจะ

มีบทบาทอย่างสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์และการใช้ประโยชน์จากป่าของคนในชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผีป่า ช่วยให้เห็นคนในชุมชนใช้ประโยชน์จากป่าป่าได้อย่างเหมาะสมพอดี ดังนั้น แนวคิดเรื่องป่าชุมชนนี้จึงเป็นการเน้นให้เห็นบทบาทของคนในชุมชนต่อการจัดการการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ เพื่อตอบสนองความต้องการของสมาชิกในชุมชนอีกประการหนึ่งการจัดการป่าชุมชนขององค์กรท้องถิ่นนอกจากจะแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้แล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงพื้นฐานทางวัฒนธรรมของชุมชนที่เกี่ยวข้องระหว่างคนกับป่าไม้ท้องถิ่นด้วยความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าไม้ชุมชนภายใต้ระบบการจัดการดังกล่าวซึ่งจะก่อให้เกิดรูปแบบ ลักษณะการจัดการป่าชุมชนในชนบทที่หลากหลายและมีความแตกต่างกันจึงอาจกล่าวได้ว่าระบบการจัดการป่าชุมชนย่อมแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างระบบสังคมกับระบบป่าไม้ที่มีต่อกัน การดำรงอยู่ของป่าชุมชนย่อมเป็นตัวชี้วัดว่าระบบทั้งสองต่างพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ในขณะที่หน่วยงานราชการภายนอกควรทำหน้าที่ในการสนับสนุนและช่วยเหลือ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างระบบทั้งสองให้มากที่สุดเท่าที่จะกระทำได้

ป่าชุมชนเป็นรูปแบบการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการพึ่งพิงป่าของประชาชน มาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการป่าไม้และให้ประชาชนเป็นผู้รับผลประโยชน์จากป่าโดยตรง ซึ่งต้องเป็นประชาชนในชุมชนจะเป็นผู้กำหนดและควบคุมการดำเนินงานให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ เพื่อผลประโยชน์ที่ต่อเนื่อง สม่่าเสมอตามความต้องการของชุมชน (โกมล แพรกทอง, 2535)

นอกจากนั้นความหมายของการจัดการป่าชุมชนยังคล้ายกับคำว่าจัดการป่าไม้สังคมในแง่ที่รวมเอากิจกรรมของประชาชนในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับป่าตั้งแต่ป่าไม้ขนาดเล็ก ป่าไม้ในพื้นที่หรือในท้องที่ที่ขาดแคลนไม้ และผลิตภัณฑ์ต่างๆ จากป่าเพื่อตอบสนองความต้องการของท้องถิ่น รวมไปถึงการปลูกต้นไม้ในระดับไร่นา เพื่อเป็นพืชเศรษฐกิจ และการแปรรูปผลผลิตจากป่าไม้ในระดับครัวเรือนระดับช่างฝีมือหรือระดับอุตสาหกรรมขนาดเล็กเพื่อให้เกิดรายได้สำหรับกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนที่อาศัยอยู่กับป่าไม้ นั่นคือ การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนภายในชุมชนเพื่อประชาชนภายในชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ และต้องการรักษาป่าไว้ให้ยั่งยืนคู่กับชุมชนต่อไป

2.1.2 การจัดการป่าชุมชน

ป่าชุมชน คือ ผืนป่าที่ชุมชนช่วยกันจัดการฟื้นฟูดูแลรักษาทั้งจากปัญหาไฟป่า การบุกรุกแผ้วถางทำลายการปกป้องการหาของป่าจนเกินกำลังที่ป่าจะรับได้ โดยมีลักษณะคล้ายกัน

คือชุมชนหรือหมู่บ้านที่ดูแลป่าชุมชนใดจะมีกฎระเบียบในการดูแลและใช้ประโยชน์ เป็นต้นว่า การร่วมกันทำแนวกันไฟ การจัดเวรยามเดินลาดตระเวนกตึกาในการเก็บเห็ด เก็บหน่อ ฯลฯ ป่าชุมชนจะแบ่งพื้นที่ออกเป็นสองบริเวณคือ บริเวณพื้นที่อนุรักษ์ และบริเวณพื้นที่ใช้สอย ส่วนสถานะทางกฎหมายของพื้นที่ที่จัดตั้งเป็นป่าชุมชน ซึ่งอาจเป็นป่าสงวนแห่งชาติหรือเป็นพื้นที่สาธารณประโยชน์ และอาจจะอยู่ในพื้นที่ของเขตอุทยานแห่งชาติ หรือเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า (กรณีประกาศเขตป่าอนุรักษ์ทับป่าสงวนแห่งชาติที่ใช้เป็นป่าชุมชนอยู่ก่อน)

ปัจจุบันพื้นที่ป่าลดลงซึ่งส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมเสียสุขภาพอย่างไรก็ตามยังมีพื้นที่ป่าบางส่วนที่ชุมชนทำการอนุรักษ์ไว้จำนวนมากเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จากการจัดการของชุมชนเอง ทำให้เห็นศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน ควรให้ความสนใจป่าชุมชนในฐานะขบวนการทางสังคมเพราะปัญหาป่าไม้ที่ทวีความรุนแรง ชุมชน องค์กรชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชนจะต้องมีการสร้างเครือข่าย เพื่อต่อต้านการบุกรุกและการแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอก และเพื่อสร้างความตระหนักแก่สาธารณชนในความสำคัญของป่าชุมชนและเพื่อเป็นแรงผลักดันให้มียุทธศาสตร์ด้านการจัดสรรทรัพยากรในลักษณะที่เป็นธรรมป่าชุมชนในฐานะมิติหนึ่งของการพัฒนาชนบท เพราะป่าชุมชนเป็นรูปแบบหนึ่งของการแสวงหาความเป็นธรรมและปฏิเสธการครอบงำจากภายนอก โดยผสมผสานภูมิปัญญาของชาวบ้าน ให้เข้ากับเทคโนโลยีและวิทยาการสมัยใหม่เพื่อเพิ่มศักยภาพในการผลิตของชุมชนเองหรือการมองป่าชุมชนในด้านสังคม วัฒนธรรม การเมืองและเทคโนโลยีและป่าชุมชนในฐานะกลไกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะป่าชุมชนเป็นการเสนอกฎเกณฑ์สำคัญในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมและพัฒนาองค์ความรู้ในด้านของความหลากหลายทาง โดยภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวบ้านและวิทยาการสมัยใหม่ ซึ่งแนวคิดป่าชุมชนถือว่ามีใช้แนวคิดใหม่เพราะชุมชนท้องถิ่นในภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกได้มีการดำเนินการ ป่าชุมชนในลักษณะใดลักษณะหนึ่งมาหลายชั่วอายุคน โดยการดำเนินการผูกพันกับท่วงทำนองชีวิตของผู้คนอย่างใกล้ชิด ซึ่งป่าชุมชนเน้นการตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นเกี่ยวกับผลผลิตจากไม้ และการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตของภาคเกษตร ซึ่งรวมทั้งการรักษาความสมดุลของสภาพแวดล้อม (ยศ สันตสมบัติ, 2534) อุดมการณ์ของป่าชุมชนเน้นที่คน มีใช้ที่ป่า คนจะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับระบบธรรมชาติ ป่าสามารถดำรงอยู่ร่วมกันและพึ่งพาอาศัยกันและกัน ทำให้การมองป่าชุมชนเป็นระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนได้แก่ ป่า ที่ดิน น้ำ และระบบการผลิตที่เหมาะสม และการจัดการป่าชุมชนเป็นการสะท้อนถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าไม้และยังทำให้มองเห็นถึงความสัมพันธ์ของคน, ป่าไม้และวัฒนธรรมที่สามารถก่อให้เกิดรูปแบบการจัดการป่าชุมชนที่หลากหลายและมีความแตกต่างกันโดย (เสนห์ จามริก และคณะ, 2536) มองการจัดการป่าชุมชนอย่างเป็นองค์รวมโดยเสนอแนวคิดพื้นฐานของป่าชุมชน 5 ประการ คือ

1. แนวคิดการมองการจัดการป่าชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมืองและระบบนิเวศ ในลักษณะนี้ป่าชุมชนมิได้เป็นปรากฏการณ์ที่หยุดนิ่งไร้การเคลื่อนไหว แต่เป็นการปรับตัวของการจัดการทรัพยากรภายในชุมชน โดยสัมพันธ์กับเงื่อนไขภายนอก การมองป่าชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมืองและระบบนิเวศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากรซึ่งมีลักษณะรวมศูนย์มากยิ่งขึ้นเป็นแนวคิดที่ช่วยให้เราสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ในท้องถิ่นกับเงื่อนไขภายนอก

2. แนวคิดการมองป่าชุมชนจากมิติทางวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึงการมองความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวมและรอบด้าน เช่น มองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในฐานะเป็นระบบชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน เพราะความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นทั้งพัฒนาการทางวัฒนธรรมและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนไปพร้อมกัน การมองป่าชุมชนจากมิติทางด้านวัฒนธรรมเน้นความเข้าใจกับวิถีคิดของชุมชนที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับป่าว่ามีความหลากหลาย และซับซ้อนมีรากเหง้าจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องหลายชั่วอายุคน

3. แนวคิดการมองป่าชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชนที่มีรากเหง้าและพัฒนาการที่แตกต่างไปจากแนวคิดเรื่อง “กรรมสิทธิ์” ตามระบบกฎหมายตะวันตก แต่เป็นแนวคิดที่ตั้งอยู่บนหลักการของ “สิทธิการใช้” และมีระบบการจัดการโดยชุมชนและองค์กรชุมชน ที่ประกอบไปด้วยผู้ใช้เป็นผู้กำหนดคกกฎเกณฑ์ว่าใคร

4. แนวคิดการมองป่าชุมชนในฐานะเป็นกระบวนการทางสังคม ซึ่งอาจเป็นการสืบทอดวิถีปฏิบัติและจารีตประเพณีในการรักษาป่าชุมชนมานับนาน หรือเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นใหม่จากการรวมตัวของชาวบ้านเพื่อต่อต้านการแทรกแซงจากภายนอก

5. แนวคิดการมองป่าชุมชนในบริบทการพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน โดยนัยนี้ป่าชุมชนเป็นกระบวนการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดทิศทางในการพัฒนาตนเองบนพื้นฐานของวัฒนธรรมและจารีตประเพณีอันหลากหลายของชุมชนชนบท และยังเป็นความพยายามในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมไปพร้อมกัน

บัวเรศ ประไซโย และคณะ, 2538 แบ่งลักษณะการจัดการป่าชุมชนในชนบทออกเป็น 2 รูปแบบ คือ

1. การจัดการป่าชุมชนแบบดั้งเดิมโดยอาศัยระบบความเชื่อ โดยมีพื้นฐานจากความเชื่อในเรื่องที่อยู่เหนือธรรมชาติหรือหลักปฏิบัติทางศาสนา ซึ่งมีผลต่อการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ ความเชื่อดังกล่าวช่วยให้นมนุษย์ให้ประโยชน์จากธรรมชาติได้อย่างเหมาะสม

และพอดี แต่ปัจจุบันแนวโน้มเรื่องความเชื่อลดความสำคัญลง ดังนั้น จึงต้องสร้างกฎเกณฑ์ต่าง ๆ มาเสริมความเชื่อ ตัวอย่างป่าชุมชนที่มีลักษณะการจัดการโดยอาศัยความเชื่อ ได้แก่ ป่าปู่ตา ป่าแพะ ป่าของวัด เป็นต้น

2. การจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยพลังกลุ่มทางสังคมชุมชน เป็นกลไกอันสำคัญในการวางแผนการดำเนินงาน และการรักษาป่าชุมชน เป้าหมายในการจัดการป่าชุมชนมีทั้งเพื่อการอนุรักษ์และการพัฒนา

การจัดการป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์เกิดจากชาวบ้านร่วมกันวางแผนระเบียบร่วมกันเพื่อรักษาและใช้ประโยชน์ร่วมกันจากป่าชุมชน จุดประสงค์ของการจัดการป่าชุมชนเพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์ระยะยาว และเกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน สำหรับการจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยพลังกลุ่มทางสังคมเพื่อการพัฒนา มักจะดำเนินงานในรูปแบบคณะกรรมการป่าชุมชน หรือองค์กรชุมชน กิจกรรมดำเนินการปลูกสวนป่า วัตถุประสงค์เพื่อการสร้างแหล่งไม้พื้นของชุมชนซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญในการจัดการป่าชุมชนประเภทนี้ขึ้นอยู่กับพื้นฐานดั้งเดิมก็เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันนั่นเอง และในทัศนะของ ชูศักดิ์ วิทยากัก, 2538 กล่าวว่า ชุมชนหมู่บ้านในบริบทของการจัดการทรัพยากรส่วนรวมนั้น ดังนั้น สิ่งที่สำคัญที่ถือว่าเป็นกลไกในการควบคุมการใช้ทรัพยากร คือ สถาบันซึ่งในที่นี้หมายถึง กฎระเบียบข้อตกลงซึ่งสังคมสร้างขึ้นมากำหนดความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชนกับทรัพยากร เพื่อกำหนดมาตรฐานของพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน และเพื่อลดความไม่แน่นอนของพฤติกรรมของบุคคลในการมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่ม ดังนั้น สถาบันในความหมายเช่นนี้จะคงอยู่ได้นานเพราะสนองต่อความมุ่งหมายร่วมกันของสังคม ซึ่งเมื่อใดกฎระเบียบต่างๆ ตอบสนองความต้องการของคนและเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในสังคมนั้นก็จะกลายเป็นสถาบันที่มั่นคงเพราะผ่านการทดสอบและการยอมรับของสังคมแล้ว ดังนั้น จะเห็นว่า สถาบันเป็นที่รวมของสิ่งที่เป็นกิจกรรมร่วมกัน และอาจมีระบบการลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืนกฎระเบียบดังกล่าว สถาบันจึงเป็นกฎกติกาของสังคม เป็นกลไกสำคัญที่ทำให้เกิดแนวทางการใช้ประโยชน์และควบคุมการใช้ประโยชน์และลดความสูญเสียของทรัพยากร

สันธิธา กาญจนพันธุ์ (2543) ได้เสนอวิธีการจัดการป่าชุมชนไว้ 5 ประเด็น คือ

1. การกระจายตัวของป่าชุมชน ซึ่งชุมชนท้องถิ่นที่อนุรักษ์ป่าส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานบนที่ราบเชิงคอกย ทำนาทำไร่เป็นหลัก และมักจะมีการทำไร่ตามที่ดอนเพิ่มเติมด้วยป่าที่อนุรักษ์ไว้มักจะเป็นป่าบนคอกยซึ่งเป็นต้นน้ำลำธารของลำห้วยที่ไหลมาหล่อเลี้ยงพื้นที่นาโดยอาศัยระบบเหมืองฝาย

2. การจำแนกประเภทป่า ซึ่งไม่ว่าจะเรียกชื่อเป็นอย่างไรก็ตาม ชาวบ้านมักจะมีการจำแนกพื้นที่ป่าอย่างคร่าวๆ เป็น 3 ประเภท คือ

2.1 ป่าต้นน้ำลำธาร ซึ่งเป็นต้นกำเนิดลำห้วยที่ไหลผ่านหมู่บ้าน มีชื่อเรียกแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่นตามลักษณะต้นน้ำ เช่น ป่าชันน้ำ ป่าน้ำจ๋า ป่าน้ำรู ป่าขุนน้ำ ป่าขุนห้วย

2.2 ป่าใช้สอย เป็นป่าแพะหรือป่าเบญจพรรณที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในการเก็บเห็ด หน่อไม้ ผักป่า สมุนไพร ไม้ฟืน ไม้สำหรับสร้างบ้านเรือน ตลอดจนเป็นที่เลี้ยงวัว ควาย นอกจากนั้นป่าที่ใช้สอยยังอาจเป็นแหล่งผลิตของพืชยืนต้นที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ เช่น ลูกตำลึง เมียง และตองติ้ง

2.3 ป่าตามประเพณี ซึ่งผูกพันกับศาสนาและความเชื่อ เช่น ป่าเขตอกัยทาน ป่าช้า ป่าที่เป็นที่สิงสถิตของผี ความคิดเรื่องเขตอกัยทานเป็นความคิดในศาสนาพุทธ สำหรับคนเมือง ลื้อ และไทใหญ่มีความเชื่อเรื่องผีปู่ย่า ผีเจ้านาย เลื้อบ้านเลื้อเมือง ผีขุนน้ำ ตลอดจนผีฝ่าย

3. การกำหนดขอบเขตป่า ต้องมีขอบเขตแสดงสิทธิในการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน เพื่อให้ชุมชนนั้น ส่วนมากชาวบ้านมักจะกำหนดขอบเขตป่าอย่างคร่าว ๆ โดยอาศัยสันปันน้ำ แนวลำห้วย ถนน หรือแม้แต่เขตภาษีบำรุงท้องถิ่น เป็นเส้นแบ่งเขต

4. ระบบการจัดการป่าชุมชนถือเป็นสมบัติของส่วนรวมของชุมชน สมาชิกของชุมชนทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกันในการใช้ประโยชน์จากป่า สมาชิกของชุมชนอื่นไม่มีสิทธิใช้ทรัพยากรในป่าโดยไม่ได้รับอนุญาต แต่ถ้าได้รับอนุญาตก็ต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขของชุมชนเจ้าของป่า เช่น อนุญาตให้เก็บหาของป่าบางประเภทไปใช้หรือไปบริโภค แต่ห้ามนำไปขาย เพราะจะเกิณกำลังการผลิตของป่าชุมชนนั้น ซึ่งในการจัดสรรทรัพยากรป่าเพื่อใช้ภายในชุมชน ชาวบ้านจะแบ่งประเภทป่า ดังที่ได้กล่าวมาแล้วและจะกำหนดระดับการใช้ประโยชน์จากป่าและการดูแลป่า ดังนี้

4.1 ป่าต้นน้ำ มักจะเป็นป่าที่ชาวบ้านหวงแหนที่สุด เพราะต้องพึ่งพาน้ำใช้ในการเกษตร จึงมักห้ามตัดหรือรบกวนสภาพป่าโดยเด็ดขาด แต่อย่างไรก็ตามชุมชนบางแห่งอาจจะอนุญาตให้เก็บไม้ล้มเพราะ ถูกลมพัดโค่น หรือไม้ที่ยืนต้นตายได้

4.2 ป่าใช้สอย มักเป็นป่าที่ชาวบ้านหวงแหนรองลงมาจากป่าต้นน้ำ ชาวบ้านมีสิทธิต้อนวัว ต้อนควายไปเลี้ยงในป่า เก็บหาของป่า ไม้แห้งที่ใช้ทำฟืน ตลอดจนขออนุญาตตัดไม้จำนวนไม่มากนักมาใช้สร้างบ้านเรือน ซ่อมแซมวัดหรือฝาย

4.3 ป่าตามประเพณี เป็นป่าที่ใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ ตลอดจนเป็นที่สิงสถิตของผีจึงเป็นที่เคารพยำเกรง ชาวบ้านไม่ค่อยกล้าเข้าไปตัดไม้หรือไปรบกวนความสงบป่านอกเขตชุมชน อาจจะเป็นป่าที่ชุมชนข้างเคียงดูแลรักษา ต้องทำตามกฎกติกาของชุมชนที่เป็นเจ้าของแต่อย่างไรก็ตามในกรณีที่มีการแก่งแย่งทรัพยากรกันมาก ชาวบ้านอาจจะถือว่าเป็นป่าสงวนของรัฐที่ไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของ ทั้งนี้การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนมักจะควบคู่ไปกับการดูแลตรวจป่า ชาวบ้าน

ที่ไปเลี้ยงสัตว์หรือเก็บของป่าที่มีจำนวนน้อยไปขาย บางพื้นที่การจัดการป่าชุมชนของชาวบ้าน อาจจะมีกฎเกณฑ์ที่เป็นหรือไม่ได้เป็นลายลักษณ์อักษร และส่วนใหญ่แล้วค่าปรับที่ได้มักจะนำไปใช้ในกิจกรรมส่วนรวม เช่น สร้างศาลาในหมู่บ้าน บูรณะวัด ซ่อมแซมโรงเรียน หรือบางพื้นที่อาจแบ่งเงินบางส่วนเป็นค่าเบี้ยเลี้ยงเสียเวลาทำงานในไร่นามาเดินตรวจป่า

5. ปัจจัยที่เอื้ออำนวยในการรักษาป่า จากการสำรวจป่าชุมชนในภาคเหนือตอนบน พบว่าปัจจัยที่มีส่วนสำคัญในการพัฒนาจิตสำนึกถึงคุณค่าของป่า และแสดงความจำเป็นที่ต้องอนุรักษ์ป่า แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มการสืบทอดประเพณีการรักษาป่าบนพื้นฐานความเชื่อของชุมชน กลุ่มการเผชิญปัญหาการขัดแย้งทรัพยากรกับบุคคลภายนอกชุมชน และกลุ่มการประสพภัยธรรมชาติ ที่เป็นผลมาจากการทำลายป่า

วิธีการจัดการป่าชุมชนจำแนกได้ 3 ลักษณะ คือ

1. มีการจำแนกประเภทของป่าออกเป็นประเภทต่างๆ เช่น ป่าอนุรักษ์ต้นน้ำป่าพิธีกรรม ตลอดจนการกำหนดขอบเขตป่าประเภทต่างๆ อย่างชัดเจน
2. มีการร่างกฎเกณฑ์ และแนวทางการใช้ประโยชน์ให้สมาชิกของชุมชนทราบ
3. มีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกของชุมชนเป็นครั้งคราว เพื่อให้มีการทบทวนกฎเกณฑ์และกติกาของชุมชนและมีการจัดตั้งองค์กรของชุมชน เพื่อทำหน้าที่ดูแลควบคุมการใช้ประโยชน์

โกมล แพรกทอง และจินตนา อมรสงวนสิน (2537) ได้สรุปความหมายของการจัดการป่าชุมชนไว้ 2 ทรรศนะ คือ

1. ทรรศนะของการจัดการป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าซึ่งได้รับการจัดการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ชุมชนผู้ใช้พื้นที่ป่าดังกล่าวต้องการ อาจจะโดยตรง เช่น เพื่อเป็นแหล่งไม้ใช้สอย แหล่งอาหาร หรือโดยทางอ้อม เช่น เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร แหล่งนันทนาการ
2. ทรรศนะของการใช้ประโยชน์ หมายถึง พื้นที่ป่าไม้ซึ่งมีการใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์ในการใช้เหมือนกันหรือแตกต่างกันในการใช้ประโยชน์จากป่าภายใต้การยอมรับซึ่งกันและกัน

โกมล แพรกทอง (2535) ได้ให้ข้อคิดเห็นว่า การจัดการป่าชุมชนที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงความมั่นคง และยั่งยืนจะต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญ ดังนี้

1. การใช้ประโยชน์ของพื้นที่ป่า ประโยชน์ที่ต้องการจากป่าจะเป็นสิ่งกำหนดวัตถุประสงค์ในการรักษาป่านั้นไว้ เช่น เพื่อประกอบพิธีกรรมต่างๆ เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของหมู่บ้าน เพื่อเป็นแหล่งไม้ใช้สอย แหล่งอาหาร ซึ่งจะเป็นจุดรวมที่ประชาชนจะรวมตัวกันในการรักษาป่านั้นๆ เพื่อเป็นสมบัติส่วนรวมของชุมชน

2. การมีระเบียบกฎเกณฑ์ เพื่อควบคุมกันเองระหว่างประชาชนในหมู่บ้านการจัดการป่าชุมชนจะมีระเบียบหรือกฎเกณฑ์ที่วางไว้ เป็นที่ยอมรับของทุกคนในหมู่บ้าน เมื่อมีการละเมิดจะมีการปรับโทษหรือการลงโทษตามกติกาที่ได้ตกลงกันไว้

3. องค์กรประชาชน เพื่อดำเนินการจัดการป่าไม้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้จะต้องมีองค์กรประชาชนที่เข้มแข็ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งของผู้นำขององค์กรที่จะดูแลป่าไม้ให้เกิดประโยชน์ต่อทุกคนในชุมชน

4. การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก การจัดการป่าชุมชนขององค์กรประชาชนในหมู่บ้านจะต้องอาศัยการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก เช่น การสนับสนุนทางวิชาการ การสนับสนุนอุปกรณ์ และวัสดุที่จำเป็น เพื่อให้ชุมชนสามารถจัดการป่าให้เกิดประโยชน์สนองความต้องการได้อย่างเพียงพอและยั่งยืน

2.2 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน

“วัฒนธรรมชุมชน” เป็นสิ่งที่มีคุณค่าเพราะเป็นสมบัติของชาวบ้าน มีความหมายที่ครอบคลุมในทุกเรื่องราว ทั้งเรื่องวิถีชีวิต วิถีคิด การทำมาหากิน ความเป็นอยู่ ศักดิ์ศรี น้ำใจ การสืบทอด การปรับปรุง ประเพณี สิ่งแวดล้อม การศึกษา การแพทย์แผนไทย และเศรษฐกิจชุมชน เรียกว่าทุกสิ่งทุกอย่างคือวัฒนธรรมชุมชน เป็นเอกลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงศักดิ์ศรีของความเป็นไทย มิติของวัฒนธรรมชุมชนเป็นเรื่องของวิถีชีวิต วิถีการผลิต ที่มีอยู่ในชุมชนดั้งเดิม มีความเอื้อเพื่อเอื้อแผ่ ความมีน้ำใจ และความเคารพต่อกันและกัน อันเป็นรากเหง้าของชุมชนแบบดั้งเดิม ระบบชุมชนสะท้อนให้เกิดวัฒนธรรมชุมชน เป็นอุดมการณ์ที่ยึดโยงสมาชิกในชุมชนไว้ด้วยกัน เป็นวัฒนธรรมแต่เดิมมาของประเทศ อาจแสดงออกเป็นรูปธรรมต่างๆ กันในวิถีชีวิตทั้งในการผลิต และในศิลปะการรื่นเริง อาจแตกต่างกันในผลผลิต ในรูปแบบ และในแต่ละท้องถิ่นของประเทศ มีรูปแบบที่หลากหลาย แต่ก็มีลักษณะร่วมกัน คือเน้นความพอเพียงและการพึ่งตัวเองทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะผลผลิตข้าวและปลา มีจิตใจช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่เบียดเบียนกัน ใฝ่สันติแต่ก็พร้อมที่จะปกป้องรักษาตัว รื่นเริงชื่นบานในการทำงาน ฯลฯ

วัฒนธรรมชุมชนคือรากฐานของวัฒนธรรมแห่งชาติ เพราะประชาชนชาวไทยทุกภาคถือว่าความเป็นพี่เป็นน้อง ครอบครัวยุค และความเป็นชุมชน เป็นคุณค่าที่สำคัญอย่างมาก เป็นปัจจัยที่เกื้อกูลการดำรงอยู่ทางเศรษฐกิจของประชาชน เป็นลักษณะที่แสดงความเป็นอิสระของสมาชิกขณะเดียวกันก็มีน้ำใจ เป็นจิตวิญญาณของชาวไทย การพัฒนาที่มาจากใจของชาวไทย จึงควรเน้นแนวทางที่ให้ความสำคัญเต็มทีกับความเป็นชุมชน วัฒนธรรมทำให้เรารู้จักตัวเอง ภูมิใจในตัวเอง

มีศักดิ์ศรี มีความงาม มีระบบคุณค่ามีจิตวิญญาณ รู้จักครอบครัวของเรา หมู่บ้าน ท้องถิ่น และประเทศชาติของเรา

2.2.1 วัฒนธรรมชุมชนกับการอนุรักษ์ป่า

บุญเทียน ทองประสาน (2531) ได้กล่าวถึง วัฒนธรรมว่า คือ ระบบคุณค่าที่รวบรวมได้จากประวัติศาสตร์ เป็นคุณค่าทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และแนวคิดที่สัมพันธ์กันเป็นโครงสร้าง มีผลต่อพฤติกรรมของคนในฐานะปัจเจกชนและคนในชุมชน วัฒนธรรมไม่ใช่สิ่งเก่า เช่น ประเพณีต่างๆ แต่คือบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติหรือคุณค่าทั้งหมดที่ให้แก่อสังคัมที่รวมเป็นโครงสร้างด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมือง (อำนาจ ความเชื่อ) อันเป็นผลจากวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนและสังคม

กาญจนา แก้วเทพ (2533) ให้แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อมโยงของวัฒนธรรมในแต่ละด้านว่าเป็นวิถีทาง และแบบฉบับในการดำเนินชีวิตของชุมชนที่ได้สั่งสมมารวมทั้งความคิดต่าง ๆ ที่คนได้กระทำ สร้าง ถ่ายทอด สะสม และรักษาไว้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งอาจอยู่ในรูปแบบของความรู้ การปฏิบัติ ความเชื่อ ตลอดจนวัตถุสิ่งของอันเกิดจากการคิด และการกระทำของมนุษย์ ดังนั้น วัฒนธรรม คือ ความรู้และการปฏิบัติของมนุษย์เองโดยจะต้องมีระบบคุณธรรม และจริยธรรมเป็นตัวกำกับตัวความรู้ และการกระทำของมนุษย์ในแต่ละสังคัม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสงบสุขในการดำรงชีวิต

ในชุมชนภาคเหนือส่วนใหญ่จะมีการรักษาป่าเป็นของส่วนรวมตามประเพณีซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานความเชื่อว่าเป็นที่สถิตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์เช่น ผีขุนน้ำ ผีเจ้าบ้าน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการรักษาป่าตามประเพณีที่จัดไว้เพื่อการใช้สอยของชุมชน เช่น ป่าช้า ป่าเลี้ยงสัตว์ ป่าต้นน้ำ โดยยึดหลักการจัดการที่ให้ประโยชน์แก่ชุมชนสูงสุด (เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง บรรณาธิการ, 2535) ตัวอย่างการใช้วัฒนธรรมชุมชนกับอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าปู่ตากับการใช้ประโยชน์ของชุมชนซึ่งลักษณะการใช้ประโยชน์จากดอนปู่ตา โดยทั่วไปนั้นมีอยู่ 2 ประการใหญ่ ๆ กล่าวคือ

ประการแรก ใช้เป็นสถานที่ ในการประกอบพิธีกรรม โดยปกติแล้วดอนปู่ตา เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ อันเป็นที่เคารพ ยำเกรงของชาวบ้าน ชาวบ้านจะใช้ เป็นสถานที่ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ อันเกี่ยวกับ ความศรัทธา ที่มีต่อผีปู่ตา พิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีกรรมเลี้ยงประจำปี ในเดือนสาม และเดือนหก ซึ่งเรียกว่า "เลี้ยงขึ้น" (เป็นการเลี้ยง เมื่อเสร็จสิ้นการเก็บเกี่ยว) และ "เลี้ยงลง" (เป็นการเลี้ยง เมื่อจะเริ่มต้นฤดูการปักดำ) นอกจากนี้ มีพิธีการเลี้ยงทาย สภาพดิน ฟ้าอากาศ ก่อนจะเริ่มต้นไถหว่าน และพิธีบนบาน เฉพาะราย (ชาวอีสานเรียกว่า "บ๋า") ซึ่งทุกพิธีกรรม

จะมีการเช่นไผ่บุษบา และเลียงคูด้วยสำนึกในพระคุณ พร้อมกับอันเชิญบวงสรวง ผีปู่ตา ให้มาช่วยคลบนันดาล ให้ชาวบ้านอยู่ดีกินดี มีสุขโดยทั่วหน้า นอกจากจะใช้ เป็นสถานที่ประกอบ พิธีดังกล่าว ดอนปู่ตาบางพื้นที่ ยังใช้เป็นสถานที่เผาศพ ในบางโอกาสอีกด้วย

ประการที่สอง เป็นสถานที่ใช้ประโยชน์ต่างๆ ไป ของชุมชน เช่น เลียงสัตว์ประเภทวัว ควาย ชุมชนอาจร่วมมือกัน จับสัตว์น้ำตามหนองน้ำ ในบริเวณป่าดอนปู่ตา โดยเงื่อนไขในป่าดอนปู่ตาเหล่านี้ มีต้นไม้ประเภทต่างๆ มีพืชพันธุ์ผัก เห็ด แมลง พืชสมุนไพร เป็นต้น คนในชุมชน สามารถขออนุญาต ตัดไม้ คั้นหาเก็บผลิตผลป่ามาสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ตามความจำเป็นเฉพาะราย บางบ้านเก็บใบตอง ของไม้บางชนิด มาเย็บเป็นฝากระเบื้อง หรือแม้แต่ใช้เศษไม้และกิ่งไม้มาเป็นเชื้อเพลิง ตลอดจนทำเป็น ไม้หลักสำหรับพืชประเภทเตงกวา แดงร้าน เป็นต้น ซึ่งการใช้ประโยชน์ดังกล่าว ต้องได้รับความยินยอม จากกรรมการหมู่บ้าน และเผ่าเจ้า

ผลิตผลทรัพยากรป่าที่ได้เก็บเกี่ยวจัดหานั้น ส่วนใหญ่ก็เพื่อการบริโภคในครัวเรือน ต่อมา ได้มีการแลกเปลี่ยนซื้อขายกันไปตามตลาด ย่อยในชนบท หรือตลาดในชุมชนเมือง เราจึงมักเห็นผลิตผล พืชพันธุ์ป่าวางขายอยู่เนืองๆ ซึ่งจะแตกต่างกันออกไป ตามลักษณะสภาพที่เกิดขึ้นในแต่ละฤดูกาล เป็นต้นว่า ฤดูฝนจะมีเห็ดชนิดต่างๆ แมลงบางประเภท หรือพืชพันธุ์ผักบางชนิด เป็นต้น ฤดูร้อนจะมีสัตว์เลื้อยคลาน จำพวกเขี้ย แมลง ไช้มดแดง น้ำผึ้ง หรือฤดูหนาวก็มีแมลงอีกบางประเภท พืชพันธุ์ผักที่แตกต่างกับในฤดูร้อนและฤดูฝน อาจกล่าวได้ว่า ผลิตผลป่าในรอบปีนั้นจะมีต่อเนื่องและปรับเปลี่ยนไป ตามสภาพลมฟ้าอากาศ แต่เดิมมานั้นเวลาเช้าตรู่ในแต่ละวันตลาดสดจะคลาคล่ำ กลายเป็นที่ชุมนุม ของชาวบ้าน จากชุมชนที่มีป่าวัฒนธรรม ซึ่งนิยมนำผลิตผลป่า ในรูปลักษณะที่แตกต่างกัน ไป เท้าที่จะพึงเก็บหาได้ จากเวลาบ่ายถึงใกล้ค่ำของวันก่อน มาเสนอขาย ทั้งกับพ่อค้าคนกลาง หรืออาจวางขายเอง ตามความประสงค์ จนล่วงเวลาสายหรือใกล้เที่ยงจึงเดินทางกลับภูมิลำเนา เพื่อไปสร้างงานถักทอ สาน เครื่องมือ เครื่องใช้จำพวกกระบุง ตะกร้า หวดนึ่งข้าว กระจาด กระด้ง คราด ไม้กวาด บั้งก็ ะหลอม กระดืบ เป็นต้น ซึ่งก็ใช้วัสดุจากป่า เช่นเดียวกัน ผลิตผลดังกล่าว มักนำมาส่งตามห้างร้าน เป็นรายได้เสริมอีกทางหนึ่ง ก่อนที่จะมุ่งเข้าป่าหาผลิตผลสำหรับเช้าวันต่อไป

ป่ามีประวัติศาสตร์ความเป็นมา ที่เกี่ยวข้องถึงการดำรงชีวิตพื้นฐาน ซึ่งมีผลทำให้มนุษย์ ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ อย่างแน่นแฟ้น แม้ช่วงเวลาจะเปลี่ยนไป ปัจจัยทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้เข้ามามีบทบาท ในชีวิตประจำวันมากขึ้นก็ตาม แต่ทรัพยากรผลิตผล ที่เก็บได้จากป่า คุณค่ายังมีคุณค่าอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นผลิตผล อาหาร พืชพันธุ์ผัก ลำต้น ราก เปลือก แก่น กิ่ง ใบ ยอด ดอก ผล ที่นำมาใช้ประโยชน์โดยตรง หรือเปลี่ยนแปรรูปมาเป็นสมุนไพร สีย้อมผ้า เครื่องแต่งกาย อุปกรณ์เครื่องใช้ทั้งในบ้านและครัวเรือน เครื่องมือทางการเกษตรกรรม และวัสดุในการจับ

หรือคักสัตว์ตลอดจนแมลงอย่างไรก็ดีการใช้ประโยชน์จากป่าในลักษณะสภาพดังกล่าว ชาวบ้านต่างมีสำนึกและจะไม่ทำลายระบบนิเวศให้เสื่อมสภาพจนขาดความสมดุลลงอันจะมีผลกระทบต่อเนื่องไปถึงแหล่งต้นน้ำลำธาร สภาพดิน แร่ธาตุและสัตว์น้อยใหญ่ทั้งปวง แต่ละชุมชน ก็จะอยู่กันอย่างมีความสุข เพราะได้พึงพิงธรรมชาติเกือบทุกด้าน

เมื่อนมนุษย์ตั้งถิ่นฐานประกอบอาชีพอย่างใดอย่างหนึ่งตามสภาพแวดล้อม และเป็นไปตามธรรมชาติ มนุษย์จะพัฒนาวิถีปฏิบัติของตนขึ้น เพื่อให้ทุกคนยอมรับและมีการถ่ายทอด เราเรียกวิถีปฏิบัตินี้ว่า วัฒนธรรม มีทั้งระดับกว้างและแคบ เช่น กลุ่มคน ชุมชน สิ่งมีชีวิตมีการดำรงเผ่าพันธุ์ของตนด้วยการถ่ายทอดประสบการณ์ให้สมาชิกใหม่ ดังเช่น สีสอนลูกให้ล่าเหยื่อนกสอนลูกให้บินหาอาหาร แต่มนุษย์มีการดำรงเผ่าพันธุ์ที่สลับซับซ้อนกว่าสัตว์มาก ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์มิได้เป็นไปตามธรรมชาติล้วนๆ แต่เกิดขึ้นจากการกำหนดขึ้นของมนุษย์ เพื่อประโยชน์ช่วยส่งเสริมวิถี ทำมาหากิน การสร้างความสุขแก่หมู่คณะและการรักษาหมู่คณะให้ปลอดภัย ความรู้และ ประสบการณ์ที่มนุษย์ถ่ายทอดให้แก่กันและกันนี้แบ่งเป็นด้านที่เกี่ยวกับความรู้ ความชำนาญในการทำมาหาเลี้ยงชีพและด้านที่เป็นอุดมการณ์หรือวัฒนธรรมซึ่งจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคม โดยความรู้สองด้านนี้มีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออกโดยเด็ดขาด (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2543) และเป็นกระบวนการที่มีรากฐานมาจากวิถีชีวิต ความเชื่อ และวัฒนธรรมประเพณี ซึ่ง (บุญเทียน ทองประสาน, 2531) พบว่า การเคารพผู้อาวุโส การทำบุญ ความเชื่อในเรื่องการทำ ความดี ความ เอื้อเฟื้อเพื่อแผ่การช่วยเหลือกันและกัน ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติเป็นกฎเกณฑ์ ที่สมาชิกของชุมชนได้ร่วมกันสร้างขึ้น มีการดำรงอยู่อย่างสอดคล้องและรับใช้ชุมชนอย่างต่อเนื่อง เป็นสิ่งที่มีคุณค่าทั้งด้านจิตใจ ด้านความรู้สึก เป็นสิ่งที่นำไปสู่เอกลักษณ์ของการรวม กลุ่มเพื่อ พัฒนาท้องถิ่น ระบบวัฒนธรรมชุมชนดังกล่าว มีวัด มีพระ มีความเชื่อทางศาสนาเป็นองค์รวมของ หมู่บ้าน มีศักยภาพของสถาบันชุมชน มีภูมิปัญญาชาวบ้านและเครือข่ายต่างๆ ที่อยู่ในชุมชน ซึ่งในอดีตกาล เครือข่ายจะเกิดขึ้นทั้งในยามปกติและในยามวิกฤติ เกิดขึ้นจากปัจจัยผลักดันและเงื่อนไขเอื้ออำนวยบางประการ ปัจจัยผลักดันในยามปกติได้แก่ ความต้องการสินค้าและบริการบาง อย่างที่ไม่อาจหา ได้ในครอบครัว เครือญาติหรือชุมชนของตน ชุมชนก็ต้องออกไปแสวงหา สินค้า และบริการจากแหล่งอื่นในรูปแบบของการแลกเปลี่ยนหรือค้าขาย ส่วนในยามวิกฤต เช่น น้ำท่วม จนข้าวปลา อาหารสูญเสียไปหมด ชาวบ้านที่เสียหายเดือดร้อน ก็จะออกไปขอความช่วยเหลือจาก เครือข่ายของตนเอง อันอาจจะได้แก่ เครือญาติหรือหมู่บ้านที่เป็นเพื่อนบ้าน เพื่อขอความช่วยเหลือ บรรเทา ความเดือดร้อน (กาญจนา แก้วเทพ, 2530) ส่วนเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยให้การสร้างเครือข่าย แบบดั้งเดิม ดำรงอยู่ได้ ได้แก่ การคมนาคมที่ยังไม่สะดวก ยังไม่มีตลาด ไม่มีสถาบันจากรัฐในการ ให้ความปลอดภัยด้านชีวิตและทรัพย์สิน เหล่านี้ทำให้ชาวบ้านต้องจัดตั้ง

เครือข่ายประชาชน เพื่อตอบสนองความต้องการของกันและกัน ดังนั้นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้หลายเครือข่ายประชาชน คือ การเกิดขึ้นของสถาบันแบบใหม่ ที่เข้าไปทำหน้าที่แทนเครือข่ายของประชาชน

หากเราให้คำนิยาม “วัฒนธรรม” ว่าเป็นปฏิบัติการตอบสนองของประชาชนในรูปแบบต่างๆ ที่พยายามแก้ไขปัญหาของตน การตอบสนองที่ได้รับผลสำเร็จก็จะถูกเก็บรักษาเอาไว้ทั้งใน รูปของแนวความคิดและแนวปฏิบัติ รวมทั้งมีกระบวนการสืบทอดในรูปแบบการตอบสนอง อันยืนยาวต่อไป ในชั้นลูกหลาน ในระดับของแนวคิดชาวบ้านได้สร้างผลึกทางความคิดที่เกี่ยวกับการสร้างเครือข่ายเอาไว้ว่า “พริกอยู่บ้านเหนือ เกลืออยู่บ้านใต้” “น้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่า” เป็นส่วนในภาคปฏิบัติ ก็ได้มีการสร้างธรรมเนียมประเพณีพิธีกรรมหลายอย่าง เพื่อเป็นเงื่อนไขให้เกิดโอกาสที่จะได้พบปะกัน รู้จักหน้ากัน รู้ทุกข์สุขและข่าวคราวของกันและกันรวมทั้งสืบทอดคนรุ่นใหม่ให้ดำรงรักษาเครือข่ายเอาไว้ด้วย เช่น การแข่งเรือ การทำบุญพระเวส การแห่ไม้ค้ำโพธิ์ ประเพณีดังกล่าว ซึ่งจะเป็นโอกาสให้เราได้มีการตรวจสอบสอบถามว่าเครือข่ายของเรายังอยู่ในสถานที่พร้อมจะทำงานกันหรือไม่ เช่นเวลาว่างงานศพจะเป็นโอกาสที่จะระดมคนทั้งชุมชนรวมทั้งญาติมิตรที่อยู่ห่างไกลให้มาพร้อมหน้าพร้อมตากัน สอดคล้องกับ (บุญเทียน ทองประสาน, 2531) ให้ความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” ไว้ว่า เป็นระบบคุณค่าที่รวบรวมมาได้จากประวัติศาสตร์เป็นคุณค่า ทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และแนวคิดที่สัมพันธ์กันเป็นโครงสร้าง มีผลต่อพฤติกรรมของคนในฐานะปัจเจกบุคคล และคนในหมู่บ้าน ในชีวิตจริงทั้งหมดโดยวัฒนธรรมแต่ละด้านเป็นวิถีทางและแบบฉบับในการดำเนินชีวิตของชุมชนที่ได้สั่งสม รวมทั้งความคิดต่างๆ ที่คนได้กระทำสร้าง ถ่ายทอด สะสม และรักษาไว้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง อาจอยู่ในรูปแบบของความรู้ การปฏิบัติ และ ความเชื่อ ตลอดจนวัตถุสิ่งของอันเกิดจากการคิดและการกระทำของมนุษย์ (กาญจนา แก้วเทพ, 2530 และ สุรเชษฐ์ เวชพิทักษ์, 2533)

วัฒนธรรมของชุมชนชนบทก่อตัวขึ้นจากการต่อสู้เพื่อให้ทุกคนมีอยู่มีกิน และจากการที่ต้องอยู่ร่วมกันสัมพันธ์กันเป็นสังคมชุมชน การต่อสู้เพื่อการมีอยู่มีกินจึงก่อให้เกิดวัฒนธรรมทางการผลิตแบบกสิกรรม เกิดการคิดค้นและพัฒนาเทคโนโลยีต่าง ๆ เกิดการจัดระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติประกอบกับความต้องการเกี่ยวกับธรรมชาติรอบตัว ความเป็นมาและเป็นไปของจักรวาลโลกและชีวิต พัฒนาขึ้นเป็นวัฒนธรรมทางความเชื่อ เกิดระบบคุณค่าและเกิดการรับศาสนาเข้ามาในชุมชนพร้อมกับพิธีกรรมต่าง ๆ และการที่ต้องอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนจำเป็นต้องมีการจัดระบบความสัมพันธ์ที่จะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ก่อให้เกิดวัฒนธรรมการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน เกิดเป็นจารีตประเพณี ระบบกฎเกณฑ์และพิธีกรรมต่างๆ เป็นแนวทางให้ความคิด (สุรเชษฐ์ เวชพิทักษ์, 2533) ระบบ กฎเกณฑ์และประเพณีต่างๆที่เกิดขึ้นเพื่อให้มีชีวิตอยู่รอดและอยู่ร่วมกันได้นี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว

มีการสืบทอดและพัฒนากันมาตามลำดับเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ทางภูมิศาสตร์และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

เสรี พงศ์พิศ (2529) และกาญจนา แก้วเทพ (2530) ได้จำแนกระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมไว้ 3 มิติ คือ

1) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านหรือระบบเครือญาติเดียวกัน การช่วยเหลือเกื้อกูล การเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ในระดับนี้เป็นการสร้างความสัมพันธ์กัน ภายในหน่วยย่อยของชุมชนจะมีความคุ้นเคยและกระชับแน่นแฟ้นกันมากในหมู่เครือญาติเดียวกัน

2) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ เป็นการแสดงถึงศักยภาพในการคิดค้นของมนุษย์ โดยการเรียนรู้จากธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม เพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับการดำรงชีวิตของตนเอง และมีความสอดคล้องกับธรรมชาติ อาทิ เครื่องมือในการทำการเกษตรหรือการพึ่งพาธรรมชาติเกี่ยวกับปัจจัย 4 คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่มและยารักษาโรค

3) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นการสร้างสัญลักษณ์แทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งมีคุณและโทษกับมนุษย์ เพราะวามมนุษย์มีความปรารถนาที่จะได้รับความปลอดภัยและมีความหวังว่าอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นจะช่วยได้ ดังนั้นเพื่อดำรงรักษาภาวะอำนาจแห่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มนุษย์ได้สร้างจากความคิดคำนึงของตนและถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นหลัง ๆ ต่อมาได้ด้วยการประกอบพิธีกรรมที่เคร่งครัดและการกระทำอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นปฏิบัติการที่เชื่อมโยงกับอุดมการณ์ความเชื่อของคนในสังคมนั้น

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา (2537) กล่าวถึงวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันของหมู่บ้านล้านนาที่มีผลมาจากการพัฒนาอย่างค่อนข้างอิสระจากอำนาจรัฐ ซึ่งนับเป็นเงื่อนไขอันสำคัญที่ทำให้ชุมชนสามารถสร้างสังคมขึ้นมาตามแนวความคิดความเชื่อของตน วิถีชีวิต ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตแบบสังคมชาวนา ที่ต้องอาศัยพึ่งพาธรรมชาติ และพึ่งพาเพื่อนบ้านร่วมชุมชน รวมทั้งชุมชนหมู่บ้านใกล้เคียง ดังนั้นอุดมการณ์ของสังคมหมู่บ้านจึงนิยมความเรียบง่าย ใฝ่สันติ ช่วยเหลือแบ่งปัน ไม่เอาर्डเอาเปรียบเนื่องจากอุดมการณ์นี้ชาวบ้านสร้างขึ้นเอง พวกเขาจึงมีศักยภาพสูงในการสืบทอดและในการปรับรูปแบบให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงภายนอกแต่คงสาระอุดมการณ์ไว้

เครือข่ายความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีมาดั้งเดิมในหมู่บ้านก็คือระบบเครือญาติ ซึ่งถือว่าเป็นระบบสังคมที่เด่นมากของหมู่บ้าน และนอกจากนี้ในหมู่บ้านยังมีการนับญาติโดยวิธีทางประเพณีอื่น ๆ เช่นการมาจากถิ่นฐานเดียวกัน การนับถือผีเดียวกันเป็นต้น จึงทำให้แรงยึดเหนี่ยวให้หมู่บ้านยังมั่นคง ในหลายกรณีความเข้มแข็งของระบบเครือญาติถึงกับปิดกั้นสิ่งแปลกปลอม

นอกกลุ่ม เครือ ญาติหรือนอกชุมชน ความเกี่ยวพันทางสายโลหิตเป็นลักษณะเด่นที่ทำให้สังคมของหมู่บ้านเป็น สังคมแบบพี่น้อง ช่วยเหลือพึ่งพาและอาทรกันมาตลอด

ระบบเครือข่ายชุมชนระหว่างหมู่บ้านต่อหมู่บ้านดำเนินมาอยู่ในรูปแบบต่าง ๆ กัน เช่น ระบบเหมืองฝายซึ่งเป็นเครือข่ายด้านระบบนิเวศน์ ระบบหัววัด ซึ่งเป็นเครือข่ายทางวัฒนธรรมและเครือข่ายแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างชุมชนซึ่งเป็นเครือข่ายด้านตลาด เครือข่ายเหล่านี้เป็นมรดกตกทอดมาช้านาน ซึ่งเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ การทำงานในหมู่บ้าน และการร่วมมือไปมาหาสู่ติดต่อระหว่างหมู่บ้านต่างๆ นั้นเอง ก่อประโยชน์ให้แก่การแก้ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน เช่น การใช้ ระบบหัววัด เพื่อระดมทุนมาทำนุบำรุงศาสนา ประกอบประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ระหว่างหมู่บ้านกับ หมู่บ้านเพื่อสืบสานวัฒนธรรม การใช้ระบบเครือข่ายตลาดแลกเปลี่ยนเพื่อการค้าในหมู่บ้าน และการค้าท้องถิ่น เพื่อตัดตอนคนกลางและลดบทบาทและอิทธิพลของทุนนิยม การใช้ระบบเหมือง ฝายเพื่อการแบ่งปันน้ำอย่างยุติธรรมเพื่อความร่วมมือจัดการระบบนิเวศน์ระหว่างชุมชนหมู่บ้าน

ระบบเครือญาติและระบบเครือข่ายชุมชนชนิดต่าง ๆ นี้เอง เป็นเครื่องมืออันสำคัญในการช่วยให้ครัวเรือนต่างฐานะอยู่ร่วมกัน ได้อย่างสันติ นอกจากนี้หมู่บ้านยังร้อยรัดอยู่ด้วยพันธะทางศีลธรรม แม้ว่าจะไม่ใช่ทั้งหมด แก่บ้าน แก่วัดและแก่เหมืองฝายล้วนแต่ทำงานด้วยความเสียสละทุกคนต่างทำหน้าที่ของตนเองโดยไม่รับผลตอบแทนแต่เพื่อสนองความต้องการของสมาชิกชุมชน

การสร้างกลุ่มต่าง ๆ ขึ้นในหมู่บ้านเพื่อแก้ปัญหาคความยากจนในชุมชนมาจากพื้นฐานการยอมรับในสถาบันหมู่บ้านและยอมรับผลประโยชน์ร่วมหมู่พวกเขาจึงพยายามสนับสนุนอุดมการณ์แห่งความเท่าเทียมหรือการกระจายผลผลิตอย่างเป็นธรรม แม้ว่าชีวิตเศรษฐกิจจะกดดันให้เขาหันมาเป็นชีวิตแบบตัวใครตัวมันมากขึ้นก็ตาม และนี่คือวิถีวัฒนธรรมของคนชนบท

บุญเทียน ทองประสาน (2531) ได้กล่าวว่าในระบบการทางวัฒนธรรมนั้นเมื่อเกิดวิกฤต การณ์ทางสังคม ชุมชนก็จะมีการปรับหรือสร้างใหม่ทางอุดมการณ์อยู่เสมอ ซึ่งการปรับหรือการสร้างใหม่นี้อาจออกมาในรูปของการปรับทั้งหมด หรือปรับบางส่วนต่อต้านหรือปฏิเสธ และรับ แต่ รูปแบบแต่ไม่รับเนื้อหา

2.2.2 การเรียนรู้ด้านวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นวิถีดำเนินชีวิตที่กลุ่มคนในสังคมต่างๆ ยึดถือและยอมรับเป็นแนวปฏิบัติ วัฒนธรรมเป็นผลจากกระบวนการทางสังคมที่ทำให้เกิดแบบแผนของความสัมพันธ์ภายในกลุ่มประชากรระหว่างกลุ่มประชากรและระหว่างประชากรกับสิ่งแวดล้อมที่เขาอาศัยอยู่ วัฒนธรรม

เป็นเครื่องมือที่ช่วยให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสันติและสามารถตอบสนองความต้องการในการดำรงชีวิตภายใต้ข้อจำกัดของธรรมชาติได้ วัฒนธรรมเป็นผลผลิตที่มนุษย์สร้างขึ้น ถ่ายทอด สะสม และรักษาไว้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง วัฒนธรรมอาจปรากฏในรูปของความรู้ ความเชื่อ การปฏิบัติ ระบบคุณธรรม จริยธรรม ตลอดจนวัตถุสิ่งของ และสัญลักษณ์ อันเกิดจากการคิดและการประดิษฐ์ของมนุษย์

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (อ้างในวิวัฒน์ คติธรรมนิษฐ์ , 2537) กล่าวถึงองค์ความรู้ของชุมชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าคือ วัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น นั่นคือ ระบบคิดซึ่งเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ 3 ทางคือ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวมีอิทธิพลซึ่งกันและกัน และยังเป็นตัวกำหนดแบบแผนวิถีดำรงชีวิตในด้านต่างๆของมนุษย์ด้วยกัน ได้แก่ วิถีชีวิตด้านเศรษฐกิจ การใช้ทรัพยากร การเมืองการปกครอง การบริหารและกฎหมาย ศาสนาและความเชื่อ เป็นต้น

วัฒนธรรมมีลักษณะหลอมรวมความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มนุษย์ที่ดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ต่างกันจะมีแบบแผนทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันออกไปแบบแผนทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในแต่ละพื้นที่จะสะท้อนถึงแบบแผนการจัดการทรัพยากรที่เหมาะสมของพื้นที่นั้นๆ เพราะจะเป็นแบบแผนที่ผ่านการคัดสรรจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ถ้าฐานของทรัพยากรในพื้นที่นั้นๆ เปลี่ยนไป แบบแผนเดิมก็อาจจะใช้ไม่ได้ สังคมนั้นจำเป็นต้องหล่อหลอมวัฒนธรรมใหม่ขึ้น เพื่อปรับสังคมและสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในดุลยภาพ การเรียนรู้ด้านวัฒนธรรมช่วยให้เรารู้จุดแบบแผนการจัดการทรัพยากรภายใต้เงื่อนไขต่าง ๆ ของแต่ละพื้นที่ อันจะเป็นแนวทางให้เราปรับแบบแผนเหล่านี้ไปประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้

องค์ความรู้ที่สำคัญจากการเรียนรู้วัฒนธรรมชุมชนอาจแยกเป็น 3 ส่วนหลักๆ คือ

1. องค์ความรู้ในเรื่องระบบการผลิตและเทคโนโลยีในการทำมาหากินเป็นการแสดงถึงศักยภาพในการคิดค้นของมนุษย์ จากการเรียนรู้จากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อนำสิ่งที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์กับการดำรงชีวิตของตนเอง โดยไม่ขัดกับฐานความเชื่อของตน
2. องค์ความรู้ในระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันประกอบด้วยการปฏิบัติสัมพันธ์กันในครอบครัวและเครือญาติ ปฏิสัมพันธ์ภายในชุมชน และการเชื่อมโยงระหว่างชุมชน ระบบความสัมพันธ์นี้เป็นผลจากการเรียนรู้ซึ่งกันและกันและเป็นผลจากระบบความเชื่อภายในกลุ่มชนชั้นด้วย
3. องค์ความรู้ในระบบทางความเชื่อ ซึ่งเป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสรรพสิ่งทั้งหลาย รวมทั้งสิ่งเหนือธรรมชาติ ประกอบด้วยศาสนา พิธีกรรม และการให้คุณค่ากับสิ่งต่างๆ

องค์ความรู้เหล่านี้จะช่วยให้เรามีพรมแดนความคิดกว้างขวาง คิดอย่างบูรณาการ เชื่อมโยง และไม่ละเลยคุณค่าความสัมพันธ์ทั้งหมดของมนุษย์ด้วยกัน ต่อสรรพสิ่งและต่อสิ่งเหนือธรรมชาติและองค์ความรู้ทั้งหลาย (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2532) ได้แสดงทัศนะไว้ว่า “... ความรู้ทั้งหลายจะตั้งอยู่ลอยๆ ไม่ได้ จำเป็นต้องมีวัฒนธรรมมาเกื้อหนุนให้ความรู้ดำรงอยู่ และสามารถนำไปเผยแพร่ให้คนในชุมชนได้ ซึ่งวัฒนธรรมนั้นจะเน้นหนักทางด้านอุดมการณ์เป็นสำคัญ...”

องค์ความรู้ของคนในชุมชนเกิดจากการหล่อหลอมรวมสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติรอบๆ ตัวคนเข้าเป็นหนึ่งเดียวกันแล้วพัฒนาถนัดออกมาเป็นแนวคิดและอุดมการณ์ของสังคมเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติและจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติให้เกิดความสมดุล โดยมุ่งนำความรู้ที่สั่งสมมาใช้ในการแก้ปัญหา เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตไปตามครรลองได้อย่างสงบสุข โดยสุรเชษฐ์ เวชพิทักษ์ (2533) ได้เสนอไว้ 3 ประการคือ

1. ระบบการผลิตหรือระบบการทำมาหากิน
2. ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน ประกอบด้วยครอบครัว เครือญาติ ชุมชน
3. ระบบความเชื่อ เช่น ศาสนา และพิธีกรรม

ในด้านการให้ความสำคัญกับระบบคุณค่าดั้งเดิม เช่น การเคารพผู้อาวุโส การทำบุญหรือความเชื่อในการทำมาหากิน ฯลฯ ดังปรากฏให้เห็นในหลายชุมชน ปรากฏการณ์เหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่สมาชิกในชุมชนได้ร่วมกันสร้างขึ้นมีการดำรงอยู่อย่างสอดคล้องและรับใช้ชุมชนอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้จะมีส่วนที่ชุมชนสร้างขึ้นมาแล้ว ยังมีส่วนที่สร้างจากอำนาจรัฐเพื่อครอบงำ ซึ่งส่วนนี้จากสังคมในอดีตจะเห็นว่าชุมชนดั้งเดิมมีความพยายามที่จะต่อต้าน จึงทำให้ส่วนที่เกิดจากการปรับตัวหรือการผลิตความคิดอุดมการณ์ขึ้นมาใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกมาเข้ามกระทบชุมชนภายใน

งานศึกษาครั้งนี้ได้นำแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมาศึกษาถึงระบบคิด โลกทัศน์ องค์ความรู้และการให้คุณค่าของชุมชนที่มีอยู่และได้ถูกนำมาใช้ในการจัดการป่าชุมชนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน โดยมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคมในการพึ่งพา การใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อนำไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืนของชุมชนต่อไป

2.3 แนวคิดเรื่องมิติทางสังคม

ประเวศ วะสี (2542) อธิบายว่า ความเป็นชุมชน หมายถึง การที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกันหรือมีความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกัน มี

การรวมกลุ่มกัน จะอยู่ห่างกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีเรื่องจิตใจเข้ามาเกี่ยวข้อง มีความรัก มีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำในการปฏิบัติบางสิ่งบางอย่างจะเรื่องใดก็แล้วแต่และมีการจัดการ

ประชาสังคม หมายถึง สังคมที่ประชาชนในสังคมนั้นมีจิตสำนึกร่วมกันในการดำเนินกิจกรรมของสังคมอย่างมีความสุข ซึ่งสามารถแยกองค์ประกอบของประชาสังคมได้ คือ

1. กลุ่มคน ถือเป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวของสังคม
2. ความสัมพันธ์ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่จะก่อให้เกิดประชาสังคม เพราะจะมีผลทำให้บุคคลในสังคมได้มีความเกี่ยวข้องระหว่างกัน ซึ่งในระบบความสัมพันธ์ในสังคมไทยมีอยู่สองแบบคือ ความสัมพันธ์ในแนวดิ่งเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ระหว่างพี่น้องเจ้านาย ระบบราชการ ระบบการเมือง เป็นต้น และความสัมพันธ์ในแนวราบ คือ ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นความสัมพันธ์ของบุคคลในระดับเดียวกันซึ่งเป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ที่จะก่อให้เกิดประชาสังคมได้ดีที่สุด

3. การมีส่วนร่วม เป็นอีกประกอบหนึ่งที่ทำให้ประชาสังคมเกิดขึ้นได้อย่างดี เพราะเมื่อไรก็ตามที่บุคคลในสังคมมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมของสังคม ก็จะเป็นแรงผลักดันที่สำคัญ ที่ทำให้ความร่วมมือของสังคมผลักดันกิจกรรมที่สังคมต้องการได้อย่างง่ายในการการสร้างความร่วมมือของสังคมสมควรให้คนในสังคมนั้นๆ มีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ดังนั้น ถ้าคนในสังคมมีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ก็จะสามารถแสดงศักยภาพของบุคคลในสังคมออกมาได้อย่างเต็มที่

4. การสื่อสาร เป็นส่วนหนึ่งในการผูกโยงคนในสังคมเข้าด้วยกัน สามารถทำความเข้าใจในประเด็นที่เป็นปัญหา หรือสามารถสร้างความเข้าใจในแนวทางที่ต้องการของสังคมโดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมที่มีความขัดแย้งสูงถ้ามีการสื่อสารที่ดีระหว่างบุคคลในสังคม ก็จะทำให้ลดความขัดแย้งและแก้ปัญหาได้ในที่สุด สำหรับรูปแบบการสื่อสารที่สำคัญที่จะก่อให้เกิดประชาสังคมได้คือการสื่อสารสองทางคือ มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และร่วมแสดงความคิดเห็นของบุคคลได้ทุก ๆ คน

5. การจัดการ เพื่อให้การดำเนินงานของสังคมบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ ซึ่งก็จะต้องมีการจัดการ โดยเฉพาะการจัดการที่ให้คนในสังคมได้มีการเรียนรู้ร่วมกัน ก็จะส่งผลในการดำเนินกิจการของสังคมเป็นอย่างที่คนส่วนใหญ่ในสังคมต้องการได้ เพราะการจัดการเป็นการกระทำในสิ่งที่เป็นไปได้ไม่ได้ให้เป็นไปได้ เช่น การจัดการของชาวนาในการนำเอาทรัพยากรต่างๆที่มีอยู่ในสังคมแล้วก่อให้เกิดผลผลิตข้าวขึ้น ซึ่งถือเป็นการจัดการขั้นต้นแต่ถ้ามีการจัดการเกี่ยวกับความเสี่ยงในเรื่องผลิต เรื่องราคา เรื่องรายได้ ก็จะทำให้ชาวนาประสบผลสำเร็จขึ้นมาได้

6. ความมีประสิทธิภาพในการสร้างสินค้าและบริการของผู้ประกอบต่าง ๆ จะต้องมีการใช้ปัจจัยการผลิตต่างๆซึ่งปัจจัยการผลิตดังกล่าวจะต้องอาศัยจากทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การสร้างบ้านของในสังคมจะต้องอาศัยไม้และวัสดุต่างๆ ถ้ามีการใช้สิ่งเหล่านี้ไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อระบบรวมของสังคมจะต้องมีการเรียนรู้ในการใช้ และแสวงหาวิธีการใช้ที่มีประสิทธิภาพก็จะก่อให้เกิดความยั่งยืนในการใช้ทรัพยากรเหล่านั้น และในท้ายที่สุดก็จะสามารถพัฒนาสังคมไปได้อย่างยั่งยืน

7. ห่วงโซ่ของสังคม ในสังคมที่มีความเข้มแข็งจะต้องมีห่วงโซ่ในการถักทอให้สังคมเหล่านั้นมีความเป็นปึกแผ่น ห่วงโซ่ดังกล่าวได้แก่ ความรัก ความเมตตา ความห่วงใย ความเอื้ออาทรต่อกัน เป็นต้น เมื่อไรก็ตามที่สังคมต่าง ๆ มีสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ผูกติดก็จะทำให้สังคมมีความเข้มแข็งสามารถทำงานร่วมกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในที่สุดก็สามารถแก้ปัญหาของสังคมและกำหนดทิศทางที่สังคมนั้น ๆ มีความต้องการได้แต่ถ้าสังคมไหนก็แล้วแต่คนในสังคมมีความทะเลาะเบาะแว้ง เอาเปรียบซึ่งกันและกัน เห็นแก่ตัว สุดท้ายสังคมเหล่านั้นก็จะอยู่ไม่ได้ เมื่อสังคมอยู่ไม่ได้ขาดสิ่งยึดเหนี่ยวในจิตใจ สังคมก็ล่มสลายในที่สุด

8. ความสุข เป็นเป้าหมายที่ทุกสังคมต้องการ เมื่อกี่ตามเมื่อทุกคนที่อยู่ในสังคมเดียวกันมีความสุข ก็จะเกิดความร่วมมือ ความอบอุ่น ซึ่งในที่สุดแล้วสังคมเหล่านั้นก็จะมีความเข้มแข็ง เช่น ประเพณีสงกรานต์ของคนไทย ในช่วงเวลาดังกล่าวไม่ว่าคนในสังคมจะมีความแตกต่างทางด้านฐานะทางเศรษฐกิจ สังคม หรือด้านอื่นๆก็แล้วแต่ ก็สามารถดำเนินกิจกรรมร่วมกันได้อย่างสนุกสนาน เพราะทุกคนมีความรู้สึกร่วมกันของประเพณีสงกรานต์ ก็จะก่อให้เกิดความสุขขึ้นมาได้

สรุปได้ว่ามิติทางสังคมเป็นเรื่องเกี่ยวกับระบบ โครงสร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชนหนึ่ง ๆ ที่ประกอบด้วยความสัมพันธ์แบบเครือญาติหรือเพื่อนบ้าน โดยมีความเอื้ออาทร ช่วยเหลือ แบ่งปัน แลกเปลี่ยน มีอุดมคติ ความเชื่อร่วมกัน มีความเป็นประชาสังคม คือ มีจิตสำนึกร่วมกัน โดยมีองค์ประกอบคือกลุ่มคน ความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้อง เจ้านายและบุคคลในระดับเดียวกัน การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของสังคมโดยถือว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม, มีการสื่อสารทำความเข้าใจกันในประเด็นปัญหาโดยแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและร่วมแสดงความคิดเห็น, มีการจัดการที่คนในสังคมได้เรียนรู้ร่วมกัน , มีประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากรเพื่อความยั่งยืน, มีความรักและความเมตตา ห่วงใย เอื้ออาทร ทำให้สังคมหรือชุมชนสามารถแก้ปัญหาและกำหนดทิศทางให้สังคมตนเองได้ รวมทั้งมีเป้าหมายที่ทุกคนต้องการ คือ ความสุข ซึ่งทำให้เกิดความร่วมมือและพลังในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.4.1 งานวิจัยในประเด็นการจัดการป่าชุมชน

สถิตินา กาญจนพันธ์ (2534) ศึกษาเรื่องป่าชุมชนพบว่า ชาวบ้านมีระบบการจัดการทรัพยากรป่าซึ่งพัฒนามานาน โดยปราศจากการส่งเสริมโดยรัฐ หลายชุมชนยังรักษารูปแบบการจัดการป่าตามประเพณีไว้ได้และหลายชุมชนยังได้พัฒนาวิธีการใหม่ๆขึ้นเพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป โดยยังมีความต่อเนื่องกับรูปแบบทางวัฒนธรรมในอดีต

สุวีรัตน์ กฤษณะรังสรรค์ (2540) ศึกษาการจัดการป่าขององค์กรชุมชนที่อยู่ภายในเขตอุทยานแห่งชาติแม่ปิง อ.ลี้ จ.ลำพูน พบว่าพัฒนาการในการจัดการป่าของหมู่บ้านก้อทุ่งนั้น เริ่มจากการเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับป่า เคารพในสิ่งเหนือธรรมชาติ การจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านก้อทุ่งนั้น ใช้ระบบชุมชนควบคุมกันเองในการดูแลรักษาป่ารวมถึงการใช้ประโยชน์จากป่าด้วยนอกจากนี้ยังมีการศึกษาการจัดการร่วมภายใต้เงื่อนไขอื่น เช่น งานวิจัยของสถิตินา กาญจนพันธ์ (2540) ศึกษาโครงการทดลองความร่วมมือในการจัดการป่าระหว่างชุมชนกับรัฐ โดยมีวัดเป็นสื่อกลางที่จังหวัดเชียงใหม่ ชุมชนที่ศึกษาเป็นชุมชนใกล้เมืองเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่ารูปแบบของการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของชุมชน และเสนอว่ารัฐควรลดบทบาทในการเป็นผู้นำในการจัดการป่าลงมาเป็นเพียงผู้ให้คำแนะนำและสนับสนุน แต่ถ้าหากพลังชุมชนไม่เข้มแข็ง รัฐอาจจะต้องเพิ่มบทบาทในการสนับสนุนมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับฉลาดชาย รมิตานนท์ (2528) ที่ได้จุดประกายความคิดการจัดการป่าไม้ในรูปแบบที่เป็นทางเลือกใหม่ โดยการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลจัดการป่าไม้ และยังได้ยกเอาประเด็นเรื่องของระบบกรรมสิทธิ์ขึ้นมากล่าวถึงซึ่งเป็นหัวใจของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ส่วนในทางปฏิบัตินั้นจำเป็นที่จะต้องทบทวนบทบาทหน้าที่รับผิดชอบของรัฐเสียใหม่ จากการเป็นผู้พิทักษ์ป่าแต่เพียงอย่างเดียวมาเป็นผู้ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการกระจายอำนาจการควบคุมทรัพยากรป่าไม้สู่ท้องถิ่นอย่างจริงจัง

2.4.2 งานศึกษาในประเด็นเงื่อนไข / ปัจจัยของการเกิดป่าชุมชน

จากการศึกษาของฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ (2536) พบว่าเงื่อนไขการเกิดและความสำเร็จของป่าชุมชนนั้นกระอบไปด้วยเงื่อนไขที่สำคัญหลายประการด้วยกัน ชุมชนที่ร่วมกันอนุรักษ์ป่านั้นมีวิถีปฏิบัติที่สอดคล้องและสัมพันธ์กับป่าตามความผันแปรของธรรมชาติตลอดเวลา ดังนั้นชุมชนจึงต้องมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบความสัมพันธ์และระบบการจัดการป่าอยู่ตลอดเวลา

หากแต่ท่ามกลางความแตกต่างหลากหลายเหล่านี้ ชุมชนที่ร่วมกันรักษาป่ามักจะมีลักษณะร่วมกัน ดังนี้

1. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่ามักมีความเป็นชุมชนสูง ความเป็นชุมชนมิได้หมายความว่าเพียงแต่การตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยร่วมกันเท่านั้น หากแต่ยังขึ้นอยู่กับรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชน เช่น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่แน่นแฟ้น หรือความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านที่ช่วยเหลือเกื้อกูลและแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกัน สำนึกของความเป็นชุมชนอาจสะท้อนออกมาในรูปของความเชื่อ อุดมการณ์ และพิธีกรรมที่ชุมชนยึดถือและปฏิบัติร่วมกัน เช่น พิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีเช่นผีปู่ตา เป็นต้น ความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านี้ช่วยตอกย้ำสำนึกของความเป็นชุมชนให้มั่นคงและแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

2. การมีทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ที่อยู่ในสภาพที่ใช้ได้หรือยังมีศักยภาพเพียงพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืนทรัพยากรดิน น้ำ ป่ามีความสัมพันธ์กับการผลิตภาคเกษตรกรรม ดังนั้นลักษณะทางกายภาพของชุมชนที่จะมีจิตสำนึกในการรักษาป่าจะต้องมีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ในลักษณะที่เอื้อต่อการผลิตในภาคการเกษตรของชุมชนอยู่ โดยนัยนี้ ป่าชุมชนย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้บนพื้นที่ทรัพยากร ธรรมชาติเสื่อมโทรมลงโดยสิ้นเชิงและไม่อยู่ในสภาพที่จะใช้ประโยชน์ในรูปแบบที่หลากหลายได้อีกต่อไป

3. การมีผลประโยชน์ร่วมกัน การอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านมีพื้นฐานเบื้องต้นมาจากการมีผลประโยชน์ร่วมกันในการใช้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า เพื่อการเกษตร และการใช้ผลผลิตจากป่าในชีวิตประจำวัน เช่น เป็นแหล่งอาหาร เป็นยารักษาโรค ไม่สำหรับก่อสร้างบ้านเรือนและเป็นเชื้อเพลิง รวมทั้งการเก็บของป่าเพื่อขาย เป็นต้น การอนุรักษ์ป่าจึงเป็นการพิทักษ์ผลประโยชน์ร่วมของชุมชนเอาไว้นั่นเอง

4. การมีจิตสำนึกในการรักษาป่า ซึ่งมีความเข้มข้นและลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น หากแต่ยังครอบคลุมถึงอุดมการณ์ ความเชื่อ และการพิทักษ์สิทธิชุมชนและสิทธิธรรมชาติในทางเป็นมนุษย์ มิให้ถูกรุกล้ำจากบุคคลภายนอก จิตสำนึกในการรักษาป่าอาจเกิดขึ้นจากเงื่อนไขปัจจัยต่างๆ มากมายดังต่อไปนี้ คือ

4.1 จิตสำนึกในการรักษาป่า เกิดจากประเพณีความเชื่อการอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านมีพื้นฐานมาจากแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับธรรมชาติและมนุษย์ ชาวบ้านมีความเชื่อในเรื่องของผีอารักษ์ ซึ่งเป็นผู้ดูแลป่าของหมู่บ้าน ดังนั้นจึงเป็นการไม่สมควรที่จะมีผู้ใดผู้หนึ่งย่างกรายเข้าไปรบกวน การเข้าไปใช้ทรัพยากรในป่าบริเวณดังกล่าวจึงต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่ชุมชนเป็นผู้กำหนด เพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์พอใจและไม่ลงโทษ ในลักษณะนี้ระบบการจัดการป่าของชาวบ้าน จึงเป็นระบบที่วางอยู่บนพื้นฐานของจารีตประเพณีและกฎเกณฑ์ที่ไม่

ได้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร หากแต่สิ่งสอนสืบทอดต่อกันมาจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีก
รุ่นหนึ่ง

4.2 จิตสำนึกในการรักษาป่า เกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษา
คุณภาพของระบบนิเวศชุมชน มีความสัมพันธ์แนบแน่นกับการรักษาคุณภาพของระบบนิเวศ
ชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรักษาน้ำซึ่งมีความสำคัญต่อการผลิตในการภาคเกษตร ด้วยเหตุนี้เอง
เงื่อนไขปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ก่อให้เกิดจิตสำนึกในการรักษาป่า คือการรักษาป่าต้นน้ำ
หรือแหล่งซับน้ำของชุมชน ความเชื่อมโยงระหว่างป่ากับระบบนิเวศและระบบการผลิตส่งผล
ให้การรักษาป่าชุมชน คือ การรักษาชีวิตเพื่อความอยู่รอดและการสืบทอดของชุมชน

4.3 จิตสำนึกในการรักษาป่า อันเกิดจากการต่อต้านรุกรานจากภายนอกหรือ
การเข้าแย่งชิงทรัพยากรโดยคนภายนอก และมักก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านรุนแรงจากชุมชน บ่อเกิด
สำคัญอีกประการหนึ่งของจิตสำนึกในการรักษาป่าในปัจจุบัน เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของ
ชาวบ้านเพื่อต่อต้านการรุกรานและแย่งชิงทรัพยากรของชุมชน โดยมีการสนับสนุนจากบุคคล
ภายนอก ตัวอย่างเช่น การสัมปทานทำไม้ การต่อต้านโครงการของรัฐซึ่งเข้าไปแย่งชิงทรัพยากรป่า
และที่ดินทำกินของราษฎร การต่อต้านธุรกิจเอกชน การแย่งชิงทรัพยากรกับชุมชนใกล้เคียง เป็นต้น

4.4 จิตสำนึกในการรักษาป่าเกิดจากปัญหาภัยแล้ง ความเสื่อมโทรมของ
สภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร ภาวะ
ฝนแล้งหรือมาลาซ้า ซึ่งส่งผลต่อวิถีชีวิตและการผลิตทางการเกษตรได้ช่วยกระตุ้นให้ชาวบ้าน
เริ่มตระหนักว่า หากปล่อยให้เหตุการณ์ยังเป็นเช่นนี้จะมีผลกระทบต่อการใช้ชีวิของชุมชนอย่าง
ต่อเนื่อง ประวัติของการรักษาป่าของบางแห่งจึงเป็นประวัติของการเผชิญภัยแล้งและความ
พยายามในการฟื้นฟูป่า โดยมีการพัฒนากฎเกณฑ์การใช้ป่าของหมู่บ้านขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง

นอกเหนือจากเงื่อนไขและปัจจัยดังกล่าวข้างต้น จิตสำนึกในการรักษาป่าอาจเกิด
จากปัจจัยอื่น ๆ อีก เช่น ความพยายามของชาวบ้านในการรักษาป่าไว้เพื่อการใช้สอยและเป็น
แหล่งอาหารของชุมชน การรักษาป่าอาจเกิดขึ้นจากการสนับสนุนขององค์กรภายนอก เช่น องค์กร
พัฒนาเอกชนหรือหน่วยงานจากรัฐ หรือการสนับสนุนจากพระสงฆ์ เป็นต้น

5. การมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ทั้งผู้นำทางธรรมชาติและผู้นำที่เป็นทางการที่มีความ
เข้มแข็งและมีภูมิปัญญาสูง ผู้นำนอกจากจะสามารถควบคุมและรักษากฎระเบียบต่าง ๆ
ของชุมชนได้แล้วยังต้องสามารถปรับใช้ภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับสภาพการณ์
ทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ยิ่งไปกว่านั้น คุณลักษณะที่สำคัญที่สุดของผู้นำ
ชุมชน คือการทำงานบนพื้นฐานของการรักษาผลประโยชน์ของชุมชนโดยส่วนรวมเป็นหลัก

6. การจัดตั้งองค์กรชาวบ้าน เช่น กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มอนุรักษ์ป่า คณะกรรมการหมู่บ้าน สภาตำบล และองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เป็นต้น องค์กรชาวบ้านเหล่านี้จะต้องทำหน้าที่รับผิดชอบในด้านการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสมและเป็นธรรม ตามเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป การทำงานขององค์กรชาวบ้าน มักวางอยู่บนพื้นฐานภูมิปัญญาดั้งเดิม จารีตประเพณีและประสบการณ์ที่สั่งสมและถ่ายทอดสืบกันมา นอกจากนี้ องค์กรชาวบ้านในแต่ละชุมชนยังต้องเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการใช้ทรัพยากรระหว่างชุมชนต่างๆ ที่อยู่ในละแวกเดียวกัน เช่น เครือข่ายของชุมชนในกลุ่มน้ำเดียวกัน หรือเครือข่ายของชุมชนที่ใช้ป่าฝืนเดียวกัน เป็นต้น มีการประชุมปรึกษาหารือและร่างกฎเกณฑ์และวางแผนจัดการทรัพยากรในระดับเครือข่ายขึ้น เพื่อลดความขัดแย้งระหว่างชุมชนต่างๆ

7. จารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชนและชุมชนมีสิทธิในการดูแลจัดการและออกกฎเกณฑ์เพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์อย่างใดก็ตาม ในบางพื้นที่การยึดมั่นในสิทธิชุมชนและการจัดการทรัพยากรจารีตประเพณีได้เริ่มเสื่อมคลายลงหลังจากที่รัฐออกกฎหมายสิทธิและอำนาจการจัดการทรัพยากรไปจากชุมชน ซึ่งชุมชนที่ยังสามารถอนุรักษ์ป่าไว้ได้มักเป็นชุมชนที่ยังคงยึดมั่นในจารีตประเพณีที่ว่าป่าเป็นของชุมชน ผู้ที่รักษาป่าเท่านั้นจึงจะมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ และชุมชนมีสิทธิในการจัดการเพื่อผลประโยชน์อย่างยั่งยืนและเป็นธรรมต่อสมาชิกของชุมชน

8. ระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม โดยจำแนกระบบการจัดการได้ 3 ประเด็นใหญ่ๆ ดังนี้

8.1 หลักการจัดการ โดยทั่วไปแล้ว ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนวางอยู่บนหลักพื้นฐาน 4 ประการคือ ประการแรก การยอมรับในจารีตประเพณีและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร ประการที่สอง การคำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกและความเป็นธรรมของสังคม ประการที่สาม ความยั่งยืนของระบบการผลิตและความสมดุลของระบบนิเวศ และประการที่สี่ การมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดของชุมชน

8.2 วิธีการจัดการวิธีการจัดการป่าชุมชนอาจจำแนกออกได้ 3 ลักษณะคือ ประการแรก มีการจำแนกประเภทของป่าออกเป็นประเภทต่างๆ และทำการกำหนดขอบเขตป่าของชุมชน ประการที่สอง มีการร่างกฎเกณฑ์และแนวทางการใช้ประโยชน์ให้ชุมชนทราบไม่ว่าจะเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่ก็ตาม เพื่อให้ชุมชนได้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนตลอดจนมีการกำหนดบทลงโทษสำหรับการฝ่าฝืนกฎระเบียบของชุมชนและประการที่สามจัดให้มีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกของชุมชนเป็นครั้งคราวเพื่อทบทวนกฎเกณฑ์และกติกาศของชุมชนและมี

การจัดตั้งองค์กรของชุมชนเพื่อทำหน้าที่ดูแลตรวจตราและควบคุมการใช้ประโยชน์จาก
ทรัพยากร

8.3 รูปแบบการจัดการ การจัดการทรัพยากรของชุมชนอาจมีรูปแบบที่แตกต่าง
หลากหลายออกไปตามแต่เงื่อนไขทางกายภาพและสภาพการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง
ของแต่ละพื้นที่

ลักษณะรวมทั้ง 8 ประการของชุมชนที่อนุรักษ์ป่าดังกล่าวข้างต้น คือ ปัจจัย
พื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่และความยั่งยืนของป่าชุมชน ท่ามกลางภาวะความขัดแย้ง
และการแย่งชิงทรัพยากร รวมทั้งความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและการลดทอนสิทธิของ
ชุมชนในการจัดการทรัพยากร ทั้งโดยกฎหมายและนโยบายของรัฐ ยังกลับพบว่ามิชุมชนอีก
มากมายทั่วทั้งประเทศที่ยังทำการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนนับแต่
อดีตจวบจนปัจจุบัน (เสน่ห์ จามริกและคณะ, 2536)

2.4.2 งานวิจัยด้านวัฒนธรรมชุมชน, การจัดการทรัพยากรโดยชุมชนและมิติทาง สังคมกับการจัดการทรัพยากร

อาภากร ว่องเขตกร(2545)ศึกษาวิจัยเรื่องมิติทางสังคมกับการจัดการทรัพยากรน้ำของ
ชุมชน และจากการวิจัยพบว่า มิติทางสังคมมีผลต่อการจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยอาศัยระบบ
ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ระบบความคิด ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีในการสร้างกฎเกณฑ์ และ
ระเบียบในการจัดการทรัพยากรน้ำ สอดคล้องกับการศึกษาของไชยา อุชนะภัย (2537) ที่ศึกษาเกี่ยวกับ
การจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบพื้นบ้าน เป็นการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างคนพื้นราบกับคนภูเขาพบ
ว่าพัฒนาการการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบพื้นบ้านมีจุดกำเนิดมาจากความเชื่อเกี่ยวกับ
วิญญาณ มีการเปลี่ยนแปลงด้านการจัดการช่วงหลัง พ.ศ.2515 จากการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ รูปแบบ
การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของทั้งสองกลุ่มมีความคล้ายคลึงกันและปัจจัยภายในมีอิทธิพลต่อ
การจัดการทรัพยากรของคนที่ย้ายมาภูเขา เช่น ศักยภาพความเข้มแข็งของวัฒนธรรมและความเข้ม
แข็งขององค์กรชาวบ้าน

รุ่งทิพย์ กล้าหาญ (2539) ศึกษาการจัดেলাทางสังคมด้านความเชื่อโดยผ่าน
พิธีกรรมในชุมชนชนบท พบว่า พิธีกรรมของชุมชนเป็นกุศโลบายที่ถูกสร้างขึ้น เพื่อทำหน้าที่ใน
การขัดเกลาทางสังคมด้านความเชื่อ ดังต่อไปนี้

1. ระบบความสัมพันธ์ต่างๆ ของชุมชน ที่เกี่ยวข้องกับจัดระเบียบพฤติกรรม
ของบุคคลระบบโครงสร้างอำนาจหน้าที่อันเป็นประโยชน์ต่อการผนึกส่วนต่าง ๆ ของชุมชนและ
สังคมอย่างเป็นเอกภาพ ซึ่งจะส่งผลต่อการดำเนินชีวิตอย่างสงบสุขของคนในชุมชน ทั้งนี้ สารของ

การจัดেলাทางสังคมด้านความเชื่อ ได้จำแนกออกเป็น 3 ระบบ คือ การจัดেলাทางสังคมเกี่ยวกับระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งมีความมุ่งหมายเพื่อให้เกิดการประพฤติปฏิบัติอย่างเหมาะสมตามสถานภาพ บทบาท และหน้าที่ความรับผิดชอบ โดยมีการกำหนดคุณค่าของคุณความดีของบุคคลที่พึงได้รับการยกย่อง

2. ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งเน้นการปฏิบัติต่อธรรมชาติ โดยตระหนักถึงคุณค่าและการธำรงรักษา ร่วมกับการใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสม ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นการจัดেলাเกี่ยวกับการยอมรับในความแตกต่างและอำนาจและปฏิบัติตามข้อกำหนด โดยใช้อำนาจ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และความเชื่อมาควบคุมพฤติกรรมของผู้คนในชุมชนเพื่อการลดความขัดแย้ง สร้างความร่วมมือ ความสามัคคีขึ้นในกลุ่มโดยความพึงพอใจร่วมกัน อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงการสร้างระบบความเชื่อซึ่งเป็นที่พึ่งทางจิตใจ เพื่อช่วยเป็นกำลังใจในการแก้ไขปัญหา และเอาชนะอุปสรรคต่างๆ ร่วมกัน เพื่อการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขในวิถีทางของชุมชน

ในการศึกษาที่คล้ายกันเรื่องการกล่อมเกลากิจทางสังคมในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงของศุภชัยวัฒน์ พานิชเจริญ (2536) พบว่าในชุมชนกะเหรี่ยงมีวิถีชีวิตและการผลิตแบบยังชีพ มีระบบความเชื่อที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า สามารถจำแนกออกได้เป็น 4 ระดับ คือ

1. ระดับจิตวิญญาณ
2. ระดับชุมชน
3. ระดับเครือญาติ
4. ระดับครัวเรือน

ความเชื่อที่ถูกปลูกฝังลงในจิตวิญญาณของสมาชิกในชุมชนและมีการสืบทอดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชนมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน โดยมีแบบแผนของการเรียนรู้ที่แตกต่างไปจากระบบการศึกษาสมัยใหม่ กล่าวคือ การเรียนรู้ของคนในชุมชนจะเกิดจากการมีประสบการณ์ส่วนบุคคล ผ่านการปฏิบัติแบบลองผิดลองถูก และนำมาแลกเปลี่ยนกันระหว่างกลุ่มหรือชุมชน เพื่อสรุปเป็นบทเรียนและถ่ายทอดไปยังคนรุ่นหลังสืบทอดไป

पालา อรุณวรลักษณ์ (2533) ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับระบบความเชื่อในการจัดการป่าไม้ของกะเหรี่ยงบ้านขุนแปะ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ชาวกะเหรี่ยงมีความเข้าใจในระบกกฏเกณฑ์ของธรรมชาติ ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างระมัดระวัง มีการสร้างระบบความเชื่อที่บอกว่ามีเจ้าของและมีการถ่ายทอดความรู้ในสิ่งเหนือธรรมชาติจากบรรพบุรุษหลายชั่วอายุคน

เพื่อรักษาป่าให้คงอยู่ในสภาพที่อุดมสมบูรณ์ สามารถตอบสนองต่อชุมชนได้ ระบบความเชื่อของกะเหรี่ยงจึงเสมือนกลไกทางสังคมที่คอยควบคุมและบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่ตลอดไป และงานศึกษาของปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2535) ศึกษาองค์ความรู้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของกะเหรี่ยงทุ่งใหญ่นเรศวร จากแนวคิดจักรวาลวิทยาความเชื่อในวัฒนธรรมกะเหรี่ยง พบว่า กะเหรี่ยงไปในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรมององค์ประกอบทางธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นแผ่นดิน แม่น้ำอากาศต้นไม้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ล้วนมีสิ่งคุ้มครองทำให้ชาวกะเหรี่ยงในป่าทุ่งใหญ่นเรศวรมีความเคารพธรรมชาติและพยายามรักษาความสมดุลของสัมพันธภาพระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ด้วยการมีศีลธรรมประจำใจ องค์ความรู้และพิธีกรรมของกะเหรี่ยงที่มีความสัมพันธ์กับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม โดยได้อธิบายพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรและไร่หมุนเวียน เช่น พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำไร่ การเก็บเกี่ยวข้าว การเคารพเจ้ากรรมิผู้คุ้มครองแผ่นดิน การเคารพต่อสิ่งคุ้มครองน้ำและได้อธิบายเกี่ยวกับการวัฒนธรรมการผลิตแบบยังชีพและการดำรงชีวิตอย่างสันโดษโดยเคารพในกฎของธรรมชาติ

กอบกาญจน์ พจน์ชนะชัย (2538) ศึกษาเรื่องเครือข่ายการเรียนรู้และการจัดการของชุมชนเกี่ยวกับป่าชุมชน พบว่า บ้านห้วยม้าโค้ง มีลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมคล้ายคลึงกับสังคมภาคเหนือทั่วไป มีการพึ่งพาอาศัยระหว่างกัน สามารถแก้ปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น เมื่อเกิดภาวะการขาดน้ำอันเนื่องจากป่าที่เป็นแหล่งน้ำถูกทำลาย ซึ่งจะทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และมีการอนุรักษ์ป่า เกิดการยอมรับและมีการตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อออกกฎระเบียบและจัดการให้ป่าชุมชนคงอยู่ มีการถ่ายทอดความรู้ ความเชื่อในการอนุรักษ์ป่าทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น จัดพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าป่า ปลูกฝังความเชื่อที่ว่าป่ามีผีเป็นผู้ดูแลรักษา